

Mahdi Golshan

Filozofija znanosti – kur'anski pristup¹

UDK 1:001]:28-23

U Kur'anu Časnom postoji više od 750 ajeta u kojima se upućuje i poziva na prirodne fenomene. U većini ovih ajeta preporučuju se proučavanje knjige postanka te promišljanje njenog sadržaja. Kako to potvrđuju mnogi istaknuti islamski učenjaci, Kur'an, međutim, nije knjiga prirodnih znanosti, već je riječ o knjizi upute i prosvjetljenja. Kur'ansko referiranje i pozivanje na prirodne fenomene ima za cilj tek usmjeriti čovjekovu pozornosti na moć i slavu Mudrog Tvorca univerzuma i to putem istraživanja i promišljanja o prirodnim fenomenima i stvorenjima, te ohrabriti čovjeka da teži bliskosti Njemu. S kur'anskog stanovišta, prirodni fenomeni su znakovi – ajeti – Svemoćnog, a bilo kakvo razumijevanje prirode analogno je razumijevanju znakova posredstvom kojih stječemo spoznaju o Gospodara tih znakova.

Ključne riječi: filozofija znanosti, Kur'an, spoznaja, sredstva spoznaje, prepreke spoznaje

¹ Preuzeto iz knjige Mahdi Golshan: *The Holy Qur'an and The Sciences of Nature*, Teheran, 1986.

U ime Boga Milostivog, Samilosnog

1. Cilj razumijevanja prirode

Priroda – to je fizički svijet, odnosno svijet s kojim smo u neposrednom kontaktu putem naših osjetila. U Kur'anu časnom postoji više od 750 ajeta u kojima se upućuje i poziva na prirodne fenomene. U većini ovih ajeta preporučuju se proučavanje knjige postanka te promišljanje njenog sadržaja. Kako to potvrđuju mnogi istaknuti islamski učenjaci, Kur'an, međutim, nije knjiga prirodnih znanosti, već se radi o knjizi upute i prosvjetljenja. Kur'ansko referiranje i pozivanje na prirodne fenomene ima za cilj tek usmjeriti pozornosti čovjeka na moć i slavu Mudrog Tvorca univerzuma i to putem istraživanja i promišljanja o prirodnim fenomenima i stvorenjima, te ohrabriti čovjeka da teži bliskosti Njemu. S kur'anskog stanovišta, prirodni fenomeni su znakovi – ajeti – Svemoćnog, a bilo kakvo razumijevanje prirode analogno je razumijevanju znakova posredstvom kojih stječemo spoznaju o Gospodara tih znakova:

...i jedan od dokaza Njegovih je to što za vas, od vrste vaše, stvara žene da se uz njih smirite, i što između vas uspostavlja ljubav i samilost; to su, zaista, pouke za ljude koji razmišljaju. (30:21)

...i jedan od dokaza Njegovih je to što vam pokazuje munju, da se pobojite i ponadate, i to što spušta s neba kišu i oživljava njome zemlju poslije mrtvila njezina; to su, zaista, pouke za ljude koji razumiju. (30:24)

...i jedan od dokaza Njegovih je stvaranje nebesa i Zemlje, i raznovrsnost jezika vaših i boja vaših; to su, zaista, pouke za one koji znaju. (30:22)

Dakle, a kur'anskog stanovišta, razumijevanje prirode jalov je poduhvat ako nam ne pomaže da razumijemo Mudrog Tvorca ovoga svijeta i steknemo neposrednu bliskost Njegovu. Razumijevanje prirode može i treba pomoći čovjeku u spoznavanju Allaha, te mu omogućiti bolje iskorištavanje darova Allahovih za njegovu osobnu vječnu sreću i dobrobit.

2. Mogućnost shvatanja prirode

U Kur'anu nailazimo na mnogobrojne ajete koji čovjeka pozivaju proučavanju i istraživanju prirode. Evo nekih primjera:

Reci: "Posmatrajte ono što je na nebesima i na Zemlji!" – A ni od kakve koristi neće biti dokazi i opomene narodu koji neće da vjeruje. (10:101)

Na Zemlji su dokazi za one koji čvrsto vjeruju, a i u vama samima – zar ne vidite? (51:20-21)

Reci: "Putujte po svijetu da vidite šta je On ni iz čega stvorio." (29:20)

Neka čovjek pogleda od čega je stvoren! (86:5)

Ovi ajeti jasno ukazuju da je razumijevanje prirode moguće. Kad to ne bi bilo tako, On nam zasigurno ne bi preporučio bavljenje tim proučavanjem.

Nadalje, iz sljedećih ajeta zaključujemo da je čovjek obdaren talentom spoznaje i da mora koristiti tu svoju sposobnost najbolje što može:

I pouči On Adema nazivima svih stvari... (2:31)

...koji čovjeka poučava onome što ne zna. (96:5)

Allah vas iz trbuha majki vaših izvodi, vi ništa ne znate, i daje vam sluh i vid i razum da biste bili zahvalni. (16:78)

Štaviše, Kur'an obećava:

Mi ćemo im pružati dokaze Naše u prostranstvima svemirskim, a i u njima samim, dok im ne bude sasvim jasno da je Kur'an istina. (41:53)

I reci: "Hvala Allahu, On će vam znamenja Svoja pokazati, pa ćete ih vi poznati!" A Gospodar tvoj motri na ono što radite. (27:93)

Ovi ajeti jasno ukazuju na to da će ljudska bića u konačnici imati bolje razumijevanje istine o univerzumu.

3. Glavna pitanja u VEZI s razumijevanjEM prirode

Iako je sa stanovišta Kur'ana krajnji cilj razumijevanja prirode spoznaja Boga i približavanje Njemu, ipak postoje i stanoviti popratni ciljevi, čije se postizanje može smatrati uvodnim koracima ka navedenom krajnjem cilju. Ti popratni ciljevi tiču se pitanja u vezi s prirodnim fenomenima i istaknuti su i u samom Kur'anu. Klasificirat ćemo ih u tri skupine:

1. Porijeklo i evolucija bića i fenomena

Zar ne znaju nevjernici da su nebesa i Zemlja bili jedna cjelina, pa smo ih Mi raskomadali, i da Mi od vode sve živo stvaramo? (21:30)

Zar ne vidite kako je Allah sedam nebesa, jedno iznad drugog, stvorio, i na njima Mjesec svijetlim dao, a Sunce svjetiljkom učinio? (71:15-16)

...koji sve savršeno stvara, koji je prvog čovjeka stvorio od ilovače – a potomstvo njegovo stvara od kapi hude tekućine, zatim mu savršeno udove uobličio i život mu udahne – i On vam i sluh i vid i pameti daje – a kako vi malo zahvaljujete! (32:7-9)

Pa zašto oni ne pogledaju kamile – kako su stvorene, i nebo – kako je uzdignuto, i planine – kako su postavljene, i Zemlju – kako je prostrta?! (88:17-20)

Svi ovi ajeti upućuju na to da bismo trebali nastojati otkriti porijeklo i evoluciju bića, budući da to pomaže jačanju čovjekove vjere te povećava njegovu bliskost s Allahom.

U nekim kur'anskim ajetima, određeni prirodni fenomeni spominju se kao indikacije Proživljenja:

Zar Onaj koji je stvorio nebesa i Zemlju nije kadar stvoriti njima slične? Jeste, On sve stvara i On je Sveznajući; (36:81)

Allah šalje vjetrove koji pokreću oblake, a Mi ih onda u mrtve predjele upravljamo i njima zemlju oživljujemo, koja je mrtva bila; takvo će biti i oživljenje. (35:9)

O ljudi, kako možete sumnjati u oživljenje – pa, Mi vas stvaramo od zemlje, zatim od kapi sjemena, potom od ugruška, zatim od grude mesa vidljivih i nevidljivih udova, da vam pokažemo moć Našu! A u materice smještamo šta hoćemo, do roka određenog, zatim činimo da se kao dojenčad rađate i da poslije do muževnog doba uzrastate; jedni od vas umiru, a drugi duboku starost doživljujaju, pa začas zaboravljaju ono što saznaju. I ti vidiš zemlju kako je zamrla, ali kad na nju kišu spustimo, ona ustrepće i uzbuja, i iz nje iznikne svakovrsno bilje prekrasno, (22:5)

2. Otkrivanje reda, usaglašenosti i svrhe u prirodi

Mnogobrojni kur'anski ajeti upućuju na egzistenciju reda, usaglašenosti i svrhovitosti u prirodi kao dokaza koji potvrđuju egzistenciju Mudrog, Sveznajućeg Stvoritelja. Ove ajete moguće je klasificirati u nekoliko skupina:

- a) Neki ajeti jasno govore o tome da stvaranje nebesa i Zemlje nije uzaludan i besmislen čin, nego uistinu posjeduje određenu svrhu u pozadini. Naprimjer:

On je Taj koji je nebesa i Zemlju mudro stvorio. (6:73)

Mi nismo stvorili nebo i Zemlju, i ono što je između njih, da se zabavljamo. (21:16)

Zar ste mislili da smo vas uzalud stvorili i da Nam se nećete povratiti? (23:115)

- b) U nekim ajetima spominje se da događaji slijede prirodni tok i to za izvjestan, unaprijed definirani period:

A zašto ne razmisle sami o sebi? Allah je stvorio nebesa i Zemlju i ono što je između njih – s ciljem i do roka određenog. A mnogi ljudi ne vjeruju da će pred Gospodara svoga doista izaći. (30:8)

Allah je nebesa, vidite ih, bez stupova podigao, i onda svemirom zavladao, i Sunce i Mjesec potčinio, svako se kreće do roka određenog; On upravlja svim i potanko izlaže dokaze da biste se uvjerali da ćete pred Gospodara svoga stati. (13:2)

- c) Neki ajeti nam govore da se čitav proces stvaranja i tokovi događaja u prirodi odvijaju proračunato i s mjerom (tj., za sve postoji tačno utvrđena i određena veličina i mjera):

Sunce i Mjesec utvrđenim putanjama plove. (55:5)

I ne postoji ništa čije riznice ne posjedujemo, a od toga Mi dajemo samo onoliko koliko je potrebno. (15:21)

...u Njega sve ima mjeru. (13:8)

...i koji je sve stvorio i kako treba uredio! (25:2)

...a nebo je digao. I postavio je terazije. (55:7)

...i učinili da na njoj sve s mjerom raste, (15:19)

Upravo na osnovu činjenice da ovakav jedan red egzistira, zakoni prirode primaju značaj i smisao. Učenjaci prirodnih znanosti ne bi tako strastveno težili otkrivanja ovih zakona da izravno ili neizravno nisu svjesni ovog prirodnog reda i uređenja.

Iz prethodno citiranih ajeta, kao i onih koji se nadovezuju, može se zaključiti da su otkrivanje reda i usklađenosti u prirodi (tj. prirodnih zakona), kao i izvjesnost Božijeg djela, od velikog značaja u razumijevanju prirode:

On je Sunce izvorom svjetlosti učinio, a Mjesec sjajnim i položaje mu odredio da biste znali broj godina i računanje. – Allah je to mudro stvorio. – On potanko izlaže dokaze ljudima koji razumiju. (10:5)

...ti u onome što Milostivi stvara ne vidiš nikakva nesklada, pa ponovo pogledaj vidiš li ikakav nedostatak, (67:3)

3. Legitimna upotreba prirodnih sredstava koje je Bog pripremio za čovjeka

U velikom broju kur'anskih ajeta Bog spominje poklone koje je darovao čovjeku:

I daje vam da se koristite onim što je na nebesima i onim što je na Zemlji. (45:13)

Mi smo vas na Zemlji smjestili i na njoj vam sve što je potrebno za život dali. – A kako vi malo zahvaljujete! (7:10)

Iz milosti Svoje On vam je dao noć i dan; da se u njoj odmarate, a da iz dobara Njegovih privređujete i da zahvalni budete. (28:73)

Jedan od dokaza Njegovih je to što On šalje vjetrove kao nosioce radosnih vijesti da vam dâ da milost Njegovu osjetite i da lađe voljom Njegovom plove i da iz obilja Njegova stječete, i da biste zahvalni bili. (30:46)

On vam je stvorio zvijezde da se po njima u mraku upravljate, na kopnu i moru. – Mi potanko objašnjavamo znamenja Naša ljudima koji znaju. (6:97)

Iz ovih ajeta jasno se daju izvesti razlozi podsjećanja čovjeka na Allahove blagodati. Čovjek treba da ih spozna, da ih koristi i, konačno, da iskaže svoju zahvalnost za njih. Zahvalnost u ovom kontekstu znači upotrebu Božijih blagodati na primjeren način, za onu svrhu za koju ih je Svemogućí stvorio i podario ljudima. Stoga je za vjernike iznimno važno da savjesno koriste Allahove darove i blagodati, vodeći na taj način društvo ka vječnom blagostanju i sreći. Dakle, tehnologija, koja predstavlja praktičnu upotrebu prirodnih sredstava, odnosno primijenjenu znanost, postaje instrumentom realizacije božanskih ciljeva.

4. Načini razumijevanja prirode

Neki kur'anski ajeti govore nam o načinima shvatanja prirode. Započet ćemo našu raspravu sljedećim uzvišenim ajetom:

Allah vas iz trbuha majki vaših izvodi, vi ništa ne znate, i daje vam sluh i vid i razum da biste bili zahvalni. (16:78)

U ovom ajetu jasno se kaže da se razumijevanje, odnosno spoznaja postiže posredstvom očiju, ušiju i uma. Ovdje se od vanjskih osjetila spominju samo sluh i vid, budući da su to glavni alati pomoću kojih stječemo znanje o fizičkom svijetu. Međutim, lahko se da deducirati iz Kur'ana časnog da su osjetila okusa, mirisa i dodira također korisna u pružanju dragocjenih informacija o vanjskome svijetu. Navest ćemo tri ajeta:

...A kad oni drvo okusiše, stidna mjesta njihova im se ukazaše i oni po sebi džennetsko lišće stavljati počеше. (7:22)

I kada karavana napusti Misir, otac njihov reče: "Ja zbilja osjećam miris Jusufov, samo ne recite da sam pomatubio." (12:94)

A i da ti Knjigu na papiru spustimo i da je oni rukama svojim opipaju, opet bi sigurno rekli oni koji neće da vjeruju: "Ovo nije ništa drugo do prava vradžbina." (6:7)

Riječ *fu'ad* interpretira se kao način ili sredstvo percepcije i zaključivanja. I srce se spominje kao način razumijevanja i percepcije.

Zašto oni po svijetu ne putuju pa da srca njihova shvate ono što trebaju shvatiti... (22:46)

...oni srca imaju – a njima ne shvaćaju. (7:179)

...srca njihova su zapečaćena, pa oni ne shvaćaju! (9:87)

U tome je, zaista, pouka za onoga ko razum ima ili ko sluša, a priseban je. (50:37)

To su oni čija je srca i sluh i vid Allah zapečatio, i oni su zaista nemarni. (16:108)

I u mnogim znanstvenim djelima islamskih učenjaka za srce se kaže da je alat logičkog zaključivanja. Prenosi se da je Imam Džafer es-Sadik rekao:

“Među njegovim organima je njegovo srce koje mu služi za zaključivanje, percepciju i razumijevanje.”²

Također se od Imama Muhammeda Dževada prenosi da je rekao:

“Kur’an i Poslanikov sunnet ukazuju na to da je srce vladar svih osjetila i da koordinira njihovim djelima, i šta god da srce postavi ispravno, to ne može ništa više pokvariti.”³

U nastavku želimo kroz kur’anske ajete pokazati da su kanali kroz koje dolazimo do spoznaje o prirodi sljedeći:

1. vanjska osjetila (posredstvom kojih se odvijaju promatranje i eksperimentiranje),
2. intelekt, odnosno um nezagađen grijesima (koji dominira nad žudnjama i fantazijama, a oslobođen je slijepog slijedenja) i
3. objava i inspiracija.

Uloga promatranja i eksperimentiranja u razumijevanju prirode

Postoji niz ajeta u Kur’anu časnom koji potiču čovjeka na korištenje njegovih osjetila u svrhu potrage za istinom. Evo nekoliko primjera takvih ajeta:

Reci: “Putujte po svijetu da vidite šta je On ni iz čega stvorio.” (29:20)

Reci: “Posmatrajte ono što je na nebesima i na Zemlji!” – A ni od kakve koristi neće biti dokazi i opomene narodu koji neće da vjeruje. (10:101)

Je li doprla do tebe vijest o teškoj nevolji? (88:1)

Zar oni ne vide kako činimo da iz zemlje niče svakoorsno bilje plemenito? (26:7)

U ovim ajetima, promatranje i gledanje podrazumijevaju “promatranje praćeno valjanim logičkim zaključivanjem”⁴. U velikom broju slučajeva, kao način stjecanja znanja navode se i određeni praktični eksperimenti. Navest ćemo tri primjera takvih ajeta:

Na primjeru gavrana Allah Uzvišeni podučava Kaina kako da zakopa mrtvo tijelo:

Allah onda posla jednog gavrana da kopa po zemlji da bi mu pokazao kako da zakopa mrtvo tijelo brata svoga. “Teško meni!” – povika on – “zar i ja ne mogu, kao ovaj gavran, da zakopam mrtvo tijelo brata svoga!” I pokaja se. (5:31)

Uzvišeni Bog podučava pravednog čovjeka mogućnosti oživljavanja umrlog:

Ili za onoga koji je, prolazeći pored jednog do temelja porušenog grada, povikao: “Kako će Allah oživiti ove što su pomrli?” I Allah učini te on umre i tako ostade stotinu godina, a onda ga oživi i zapita: “Koliko si ostao?” – “Dan ili dio dana” – odgovori. “Ne” – reče On – “ostao si stotinu godina. Pogledaj jelo svoje i piće svoje – nije se pokvarilo; a pogledaj i magarca svoga – da te učinimo dokazom ljudima – a pogledaj i kosti – vidi kako ih sastavljamo, a onda ih mesom oblažemo.” I kad njemu bi jasno, on povika: “Ja znam da Allah sve može!” (2:259)

Bog pokazuje Ibrahimu način na koji On daje život mrtvome:

A kada Ibrahim reče: “Gospodaru moj, pokaži mi kako mrtve oživljuješ!” – On reče: “Zar ne vjeruješ?” – “Vjerujem” – odgovori on – “ali bih da mi se srce smiri.” – “Uzmi

² Kulejmi, *El-Kafi*, sv. 2, str. 34.

³ Harrani, *Tuhaful-ukul*, str. 354.

⁴ El-Ragib el-Isfahani, *Mufredat alfaz el-Kur’an*.

četiri ptice” – reče On – “i isijeci ih, pa pojedine komade njihove stavi na razne brežuljke, zatim ih pozovi, brzo će ti doći. Znaj da je Allah silan i mudar.” (2:260)

Nadalje, postoje mnogobrojne zorne alegorije u Kur’anu čija je svrha da pouče čovjeka nečemu vidljivome:

Oni koji imanja svoja troše na Allahovom putu liče na onoga koji posije zrno iz kojeg nikne sedam klasova i u svakom klasu po stotinu zrna. – Allah će onome kome hoće dati i više; Allah je neizmjerljivo dobar i sve zna. (2:261)

A ružna riječ je kao ružno drvo: iščupanom drvetu s površine zemlje nema opstanka. (14:26)

Allah je izvor svjetlosti nebesa i Zemlje! Primjer svjetlosti Njegove je udubina u zidu u kojoj je svjetiljka, svjetiljka je u kandilju, a kandilj je kao zvijezda blistarva koja se užiče blagoslovljenim drvetom maslinovim, i istočnim i zapadnim, čije ulje gotovo da sija kad ga vatra ne dotakne; sama svjetlost nad svjetlošću! Allah vodi ka svjetlosti Svojoj onoga koga On hoće. Allah navodi primjere ljudima, Allah sve dobro zna. (24:35)

Allah šalje vjetrove koji pokreću oblake, a Mi ih onda u mrtve predjele upravljamo i njima zemlju oživljavamo, koja je mrtva bila; takvo će biti i oživljenje. (35:9)

Prema tome, nema sumnje da Kur’an vanjska osjetila smatra primarnim alatom u stjecanju jednog dijela naše spoznaje o zbilji; ali i u navedenim ajetima, kao i u mnogim drugim s kojima ćemo se susresti, senzorni podražaji ne smatraju se jedinim i isključivim izvorom spoznaje prirode. Kao potvrdu ove tvrdnje iznosimo sljedeće dokaze:

1. U većini kur’anskih ajeta u kojima se spominju prirodni fenomeni, eksplicitno se kaže da je percepcija božanskih znakova u prirodi i njihovih veza s Gospodarom dostupna ljudima od intelekta, ljudima koji razmišljaju. Evo nekoliko primjera takvih ajeta:

On spušta s neba vodu koju pijete i kojom se natapa rastinje kojim stoku napasate; On čini da vam pomoću nje raste žito, i masline, i palme, i grožđe, i svakovrsni plodovi – to je, zaista, dokaz za ljude koji razmišljaju. (16:10-11)

On vam je stvorio zvijezde da se po njima u mraku upravljate, na kopnu i moru. – Mi potanko objašnjavamo znamenja Naša ljudima koji znaju. (6:97)

On čini da se noći i danom koristite, i Suncem i Mjesecom, a zvijezde su volji Njegovoj potčinjene – to su, uistinu, dokazi za ljude koji pameti imaju (16:12) ...i od svega po par stvaramo da biste vi razmislili! (51:49)

Zar ne vidiš da Allah spušta s neba kišu pa je u izvore u zemlji razvodi, a onda pomoću nje raznobojno bilje izvodi, zatim se ono osuši i ti ga vidiš požutjelog, i najzad ga skrši. To je, doista, pouka za one koji su pametni. (39:21)

On vas stvara od jednog čovjeka da na Zemlji živite i da u njoj sahranjeni budete. – Mi potanko pružamo dokaze ljudima koji razumiju. (6:98)

Upotreba riječi kao što su *tefekkur*, *te’akkul*, *tefekku* u gornjim ajetima jasno ukazuje (s različitim nijansama naglaska) na to da, u cilju razumijevanja prirode, čovjek mora koristiti svoj intelekt.

Riječ *tefekkur* u mnogim od ajeta koristi se u značenju razmišljanja o postojećim informacijama i kretanja ka novim.⁵

⁵ Mulla Sadra Širazi, *Asfar*, sv. 3, str. 516.

- a) Riječi *te'akkul* i *tefek* imaju značenje intelektualnog napretka. To znači da spoznaja koja dolazi kroz osjetila mora biti podržana razmišljanjem i zaključivanjem kako bi se uvećalo naše znanje. Sljedeća predaja od Imama Sadika potvrđuje ovu tezu:

“Porijeklo i početak svega, kao i uzrok njegovog bujanja, jest intelekt, um, bez kojeg se ništa ne može postići. Bog je obdario svoje sluge sa svjetlošću i ukrasom intelekta.

Putem intelekta sluge spoznaju svog Stvoritelja i dolaze do shvatanja da je On Vladar a da su oni pod Njegovom vlašću, da je On besmrtna a oni smrtni. Njihov intelekt ih usmjerava da promatrajući djela Božija – kao što su nebesa, Zemlja, Sunce, Mjesec, dan, noć itd. – zaključe da postoji Stvoritelj i Upravitelj svih ovih stvorenja, kao i to da je On uvijek bio i da će egzistirati zauvijek. Upravo kroz intelekt čovjek razlučuje milost od nemilosti i shvata da je svjetlost povezana sa znanjem, a mrak i tmina s neznanjem. Ovaj zaključak moguće je donijeti jedino kroz intelekt.”⁶

- b) Šejh Mufid u svojoj knjizi *El-Irşad*⁷ prenosi da je Ebu Šakir Dejsani rekao Imamu Aliju: “Ti znaš da ne prihvatamo ništa osim onoga što vidimo, čujemo, okusimo, pomirišemo ili osjetimo našim osjetilima.” Imam mu je na to odgovorio:

“Spomenuo si pet osjetila, ali ona nikada neće naći istinu osim ako se njihove percepcije ne propuste kroz kanal intelekta, na istin način kao što se ni mrak ne može ukloniti osim lampom.”

- c) U jednoj drugoj predaji Imam Sadik kaže:

“Kada vidite kamen u zraku kako se kreće prema gore, znate da ga je neko bacio. To znanje nije vam došlo kroz vaše oči, nego kroz kanal intelekta, jer je intelekt taj koji zaključuje da kamen ne može sam od sebe ići prema gore u zraku.”⁸

Prema tome, možemo zaključiti da, iako su promatranje i eksperimentiranje nužni za stjecanje informacija iz vanjskoga svijeta, oni nisu i dovoljni. Budemo li se oslanjali isključivo na naša vanjska osjetila, nećemo biti u stanju interpretirati fizički svijet i naći međusobne veze i odnose prirodnih fenomena. Zapravo, čovjek se ni po čemu ne razlikuje od drugih životinja kada je riječ o vanjskim osjetilima; štaviše, neke životinje u tom smislu daleko nadmašuju čovjeka. Ono što čovjeka razlikuje od životinja i izdiže iznad njih jeste njegova sposobnost za dubinsko promatranje svijeta i interpretaciju opaženog. A to je posljedica sposobnosti koju nazivamo racionalnost, odnosno sposobnost racionalnog promišljanja i zaključivanja, koja mu omogućuje da povezuje znakove i simbole do kojih dolazi putem osjetila i da interpretira univerzum. Osjetila nam daju niz izoliranih znakova i simbola, a intelekt otkriva njihovu međusobnu povezanost.

2. U Kur'anu postoje brojni ajeti koji govore o tome da kod nekih ljudi oči, uši i srca ne izvršavaju svoju predviđenu ulogu, te da, iako vide znakove Svemogućeg u prirodi, ti ljudi ne razmišljaju o njima niti imaju koristi od njih.

⁶ Kulejni, *El-Kafi*, sv. 1, str. 29.

⁷ Šejh Mufid, *El-Irşad*, str. 281.

⁸ Medžlisi, *Biharul-envar*, sv. 3, str. 146-147.

A koliko ima znamenja na nebesima i na Zemlji pored kojih prolaze, od kojih oni glave okreću! (12:105)

...oni srca imaju – a njima ne shvaćaju, oni oči imaju – a njima ne vide, oni uši imaju – a njima ne čuju. (7:179)

...imaju li oči da njima gledaju, ili uši da njima čuju? (7:195)

i ne budite kao oni koji govore: "Slušamo!" – a ne slušaju. (8:21)

A kada ih zamolite da vas upute, oni ne čuju; vidiš ih kao da te gledaju, ali oni ne vide. (7:198)

Zašto oni po svijetu ne putuju pa da srca njihova shvate ono što trebaju shvatiti i da uši njihove čuju ono što trebaju čuti, ali, oči nisu slijepa, već srca u grudima. (22:46)

Prenosi se od Poslanika, s.a.v.a., da je rekao:

"Nije slijep onaj koji nema očiju, nego onaj koji nema uvida."⁹

Neki učenjaci, interpretirajući prethodne ajete, s pravom zaključuju da imamo dvije vrste vida i sluha – fizički ili eksterni i duhovni ili interni. Eksterni organi vida i sluha alati su percepcije, a interni služe za valjanu upotrebu ovih alata.

Fahrudin Razi upućuje na sljedeći ajet: *Ove dvije vrste su kao slijep i gluh...* (11:24) i kaže:

"Postoji sličnost u stvaranju tijela i duše, tj. oboje imaju oči i uši. I baš kao što se gluha i slijepa osoba u potpunoj tišini i mraku osjeća izgubljenom, tako i srce zalutale, nereligiozne i neupućene osobe nema sposobnost vida i sluha i ona je izgubljena u divljini."¹⁰

Mi bismo, međutim, gornji ajet interpretirali na nešto drukčiji način: Oči, uši i druga vanjska osjetila sredstva su ili alati za intelekt, a informacije koje putem njih pribavljamo mogu biti potpune i imati značenja samo ako se propuste kroz kanal racija. Oči su te koje vide, ali je razum taj koji interpretira rezultate promatranja i donosi konačan sud.¹¹ Funkcija vida može se smatrati potpunom samo onda kada ide skupa s uvidom, tj. kada je senzorno dopunjeno (nadsenzornim) razumom. Evo nekoliko ajeta koji potvrđuju ovakvu interpretaciju:¹²

...a možeš li ti učiniti da te čuju gluhi, koji ni pameti nemaju? (10:42)

i ne budite kao oni koji govore: "Slušamo!" – a ne slušaju. Najgora bića kod Allaha su oni koji su gluhi i nijemi, koji neće da shvaćaju. (8:21-22)

Od Imama Alija prenosi se u *Nehdžul-belagi* sljedeća predaja:

"Promatrač je onaj koji razmišlja o onome što je čuo i onome što je vidio i koristi svoje instruktivno iskustvo kako bi odabrao kretanje onim jasnim putevima na kojima će izbjeći upadanje u jame i lutanje u zamke."¹³

⁹ Ali Mutteki, *Kenzul-'ummal*, br. 1220.

¹⁰ Fahrudin Razi, *El-Tefsir el-Kebir*, sv. 17, str. 209.

¹¹ Naravno, ako neko želi nazvati analizu onoga što je viđeno (odnosno, onoga što se čulo) kao oči (uši) srca, mi nemamo nikakav prigovor spram ovakve terminologije.

¹² Allame Tabatabajji, *El-Mizan*, sv. 10, str. 68. i sv. 16, str. 167.

¹³ *Nehdžul-belagi*, str. 213.

Postoji i govor koji se prenosi od Imama Sadika:

“Mislili ste da se stvari ne mogu osjetiti osim osjetilima. Dopustite da vam objasnim da osjetila ne vode izravno do predmeta, i spoznajemo predmete samo kroz kanal srca. Prema tome, srce je to što usmjerava osjetila, a predmeti prisutni osjetilima, predmeti za koje (greškom) držite da nisu poznati srcu osim kroz osjetila... Srce promišlja kroz intelekt koji posjeduje.

Svemogući Bog učinio je srce upraviteljem tijela i ono čuje i gleda kroz srce. Srce je sudac i vladar tijela. Ako srce zaostaje i koči, tijelo ne može nastaviti dalje, ako srce nastavi, tijelo ne može zastajkivati i kočiti.

Osjetila vide i čuju kroz srce; ako ono naredi osjetilima, ona mu se pokoravaju; ako ih ono spriječi, ona zastaju. Sreća i tuga, također, dolaze čovjeku kroz srce i ono ih trpi. Ako osjetila zakažu i propadnu, srce nastavlja funkcionirati; ali ako srce zakaže, sva osjetila nestaju – a čovjek niti vidi niti čuje.”¹⁴

3. Pojedini kur’anski ajeti ukazuju da uporedo sa spoznajama ukorijenjenim u osjetilnome postoje i neosjetilne spoznaje. Ovi ajeti spadaju u dvije skupine:

a) U prvoj skupini su ajeti kojima Allah pobija argumente ljudi koji uzimaju svoja vanjska osjetila kao jedini pouzdan izvor svog znanja:

...i kada ste uglas rekli: “O Musa, mi ti nećemo vjerovati dok Allaha ne vidimo!” – munja vas je ošinula, vidjeli ste. (2:55)

...i govore: “Nećemo ti vjerovati sve dok nam iz zemlje živu vodu ne izvedeš; ili dok ne budeš imao vrt od palmi i loze, pa da kroz njega svukuda rijeke provedeš; ili dok na nas nebo u parčadima ne oboriš, kao što tvrdiš; ili dok Allaha i meleke kao jamce ne dovedeš; ili dok ne budeš imao kuću od zlata ili dok se na nebo ne uspneš; a nećemo vjerovati ni da si se uspeo sve dok nam ne doneseš Knjigu da je čitamo.” Reci: “Hvaljen neka je Gospodar moj! – zar ja nisam samo čovjek, poslanik?” (17:90-93)

...oni znaju samo spoljašnju stranu života na ovome svijetu, a prema onome svijetu su ravnodušni. (30:7)

b) U drugoj skupini su ajeti kojima nas Kur’an iznova podsjeća da mnoge zbilje fizičkog svijeta ne percipiramo kroz naša vanjska osjetila:

Allah je nebesa, vidite ih, bez stupova podigao. (13:2)

A Ja se kunem onim što vidite, i onim što ne vidite. (69:38-39)

Neka je hvaljen Onaj koji u svemu stvara pol: u onome što iz zemlje niče, u njima samima, i u onome što oni ne znaju! (36:36)

A iz Kur’ana također saznajemo da je samo Allah Znalac tajni nebesa i Zemlje, kao i oni kojima je On, Allah, podario blagodat tog znanja:

Allah zna tajne nebesa i Zemlje i Njemu se sve vraća. (11:123)

Reci: “Allah najbolje zna koliko su ostali; tajne nebesa i Zemlje jedino On zna.” (18:26)

Allah, sigurno, zna tajne nebesa i Zemlje i Allah dobro vidi ono što radite. (49:18)

On tajne zna i On tajne Svoje ne otkriva nikome, osim onome koga On za poslanika odabere. (72:26-27)

¹⁴ Medžlisi, *Biharul-ensvar*, sv. 3, str. 159.

Nažalost, posljednjih desetljeća pojedini muslimanski učenjaci iznijeli su pogrešno stanovište prema kojem su eksperimenti jedini način stjecanja spoznaje, a eksperimentalno proučavanje knjige prirode dovoljno da se spozna Bog.¹⁵

Mi se slažemo da su eksperiment i promatranje neizostavni alati za razumijevanje prirode. Štaviše, držimo da su ostvareni rezultati muslimana na ovom polju poprilično nezadovoljavajući. Ali, također, držimo da naše razumijevanje prirode nije isključivo pitanje osjetila. Osim toga, naša promatranja i eksperimenti nisu i ne mogu biti izvorom bilo kakvog znanja ako informacije koje se pribave posredstvom njih ne prođu kroz kanal intelektualnih načela.

Po pitanju znanstvene spoznaje Boga istog smo mišljenja kao i Morteza Motahhari:

“Granica eksperimenta tek je spoznaja Božijih djela, ali je spoznaja Boga kroz djela izučena, odnosno spoznata posredstvom eksperimenta neka vrsta čiste racionalne dedukcije.”¹⁶

Razlog je očigledan: postoje mnogi ljudi koji provode eksperimente, ali ne postižu spoznaju Boga. Znanost se samo nominalno sastoji od pitanja koja je moguće verificirati putem eksperimentalnih metoda. Mnoga pitanja ne rezultiraju izravno iz eksperimentiranja. Zapravo, može se reći da je u čitavim prirodnim znanostima naše znanje uglavnom utemeljeno na dedukciji i niti jedan od zakona ili principa u fizici ili hemiji nije dobijen izravno iz eksperimenta, nego su utemeljeni na racionalnim dedukcijama. I same tvari smo spoznali racionalnom dedukcijom, budući da nam eksperimenti u fizici i hemiji daju samo informacije o svojstvima tvari.

Ovo gledište, prema kojem najveći dio našeg znanja o fizičkom svijetu dolazi kroz racionalnu dedukciju, ne dijeli većina savremenih učenjaka prirodnih znanosti. Ali, kako to Albert Einstein¹⁷ ispravno sugerira, bolje da ne slušamo šta fizičari govore, nego da gledamo šta oni rade. Činjenica je da su mnogi znanstvenici koji zastupaju pozitivistička gledišta previdjeli vlastite tvrdnje. Štaviše, među zapadnjačkim prirodoslovcima nalazimo neke vrlo istaknute osobe koje priznaju presudnu ulogu racionalne dedukcije i interpretacije u procesu stjecanja znanja o prirodnim fenomenima. Max Planck u radu pod nazivom *Znanstvenikova slika fizičkog svijeta* kaže:

“Idealni cilj koji se postavlja pred um fizičara jest da shvati zbilju vanjskoga svijeta. Sredstva koja koristi za postizanje ovog cilja su ono što se u fizičkim znanostima naziva mjerenja, a ta mjerenja nam ne daju izravne informacije o vanjskoj zbilji. Ona su, zapravo, tek opis ili reprezentacija reakcija na fizičke fenomene. Kao takva, ona ne sadrže eksplicitne informacije i neophodno ih je interpretirati. Kako to Helmholtz kaže, mjerenjima fizičar pribavlja znakove koje on mora interpretirati, baš kao što stručnjak za jezike mora interpretirati tekst nekog antičkog dokumenta koji pripada nekoj potpuno nepoznatoj kulturi. Prva stvar koju lingvist pretpostavlja – i mora pretpostaviti ako njegov rad treba da ima bilo kakvog praktičnog značenja – jest ta da ispitivani dokument sadrži neku suvislu poruku koja je formulirana u skladu s nekim sistemom gramatičkih pravila i simbola. Na isti način fizičar mora pretpostaviti da fizičkim univerzumom upravlja neki sistem zakona koje je moguće shvatiti, iako pri tome ne smije očekivati da će biti u stanju shvatiti ih na jedan sveobuhvatan, apsolutan način ili da će otkriti njihov karakter i način operiranja s maksimalnim stupnjem izvjesnosti.

¹⁵ Ebu Hasan Nadvi, *Islam and the World*, (Malezija, 1401. po H.), str. 95; Muhammed Ikbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore, 1960, str. 127-131; A. Tabbare, *Ruh el-Din el-Islami*, Beirut, str. 270.

¹⁶ Morteza Motahhari, *‘Ilelu geraješ be madegari*, Hekmat, str. 191.

¹⁷ Einstein, *A Centenary Volume*, Ed. A. P. French, str. 312.

Nakon što je pretpostavio da vanjskim svijetom zbilje upravlja sistem zakona, fizičar zatim konstruira sintezu koncepata i teorema i ta sinteza se naziva naučna slika fizičkog univerzuma. Ona je, dakle, reprezentacija same fizičke zbilje utoliko što korespondira što je moguće više s informacijama koje su dala eksperimentalna mjerenja. Onda kada uspije postići ovo, istraživač može tvrditi, bez straha od proturječnosti činjenica, da je otkrio jednu stranu vanjske zbilje, iako, naravno, nikada ne može logički dokazati istinitost ove tvrdnje.¹⁸

U jednom predavanju kojeg je Einstein održao na Oxfordskom univerzitetu 1933. godine pod nazivom *O metodama teoretske fizike*, on kaže:

“Newton, prvi tvorac sveobuhvatnog, valjanog sistema teoretske fizike, nastao je vjerovati da se osnovni koncepti i zakoni njegovog sistema mogu izvesti iz iskustva. I ovo je, bez sumnje, smisao njegove izreke: ‘hypotheses non fingo (ne izmišljam hipoteze)’.

Zapravo, čini se da koncepti vremena i prostora tada nisu predstavljali nikakve poteškoće. Činilo se da se koncepti mase, inercije i sile, kao i zakoni koji ih povezuju, izvode izravno iz iskustva. Jednom kada se ova osnova prihvati, izraz za silu gravitacije čini se izvodivim iz iskustva, te je bilo razumno očekivati isti slučaj i za druge sile.

Uistinu, iz Newtonove formulacije ovog izraza možemo vidjeti da mu je koncept apsolutnog prostora, koji je uključivao i koncept apsolutnog mirovanja, zadavao nelagodu; shvatio je da iz njega proizlazi zaključak da nema ničega u iskustvu što bi korespondiralo ovom posljednjem konceptu. On, također, nije bio zadovoljan ni s uvođenjem sila koje djeluju na daljinu. Ali je njega, kao i druge fizičare osamnaestog i devetnaestog stoljeća, ogroman parcijalni uspjeh njegovog učenja vjerovatno sprečavao da prepoznaju fiktivni karakter osnova njegova sistema.

Većina prirodnih filozofa toga vremena su, sasvim suprotno, bili opsjednuti idejom da fundamentalni koncepti i postulati fizike nisu, u logičkom smislu, slobodni izumi ljudskoga uma, već ih se moglo deducirati iz iskustva apstrahiranjem – tj. logičkim sredstvima. Jasno priznavanje neispravnosti ovog gledišta došlo je tek s općom teorijom relativiteta, koja je pokazala da je moguće uzeti u obzir mnogo veći spektar empirijskih činjenica i uz to još na mnogo zadovoljavajući i potpuniji način, na osnovama prilično drugačijim od onih newtonovskih. Međutim, ostavimo li po strani pitanje superiornosti jednih ili drugih, fiktivni karakter fundamentalnih načela savršeno je jasan iz činjenice da istovremeno možemo ukazati na dva bitno različita načela od kojih oba korespondiraju s iskustvom i to u velikoj mjeri; ovo u isto vrijeme dokazuje da je svako nastojanje za logičkom dedukcijom osnovnih koncepata i postulata mehanike iz elementarnih iskustava osuđeno na neuspjeh.

Ako je, onda, istina da se aksiomatska osnova teoretske fizike ne može ekstrahirati iz iskustva nego ju se mora slobodno izumiti, možemo li se nadati da ćemo ikada naći pravi put? Nipošto. Štaviše, ima li pravi put ikakvu egzistenciju izvan naše iluzije? Možemo li se nadati da će nas iskustvo uopće sigurno voditi kada postoje teorije (kao što je klasična mehanika) koje se u velikoj mjeri podudaraju s iskustvom, a da pri tome ne dolaze do korijena ili suštine stvari? Bez oklijevanja ću odgovoriti da, prema mom mišljenju, postoji pravi put i da smo sposobni naći ga. Naše iskustvo do sada opravdava naše vjerovanje da je priroda realizacija najprostijih pojmljivih matematičkih ideja. Uvjeren sam da smo u stanju otkriti, putem čisto matematskih konstrukcija, koncepte i zakone koji ih povezuju jedan

¹⁸ Max Planck, *The New Science*, Greenwich Editions, 1959, str. 51.

s drugim, što nam pribavlja ključ za razumijevanje prirodnih fenomena. Iskustvo može sugerirati prikladne matematske koncepte, ali se oni zasigurno ne mogu iz njega deducirati. Iskustvo ostaje, naravno, jedini kriterij fizičke korisnosti ili upotrebljivosti neke matematičke konstrukcije. Ali kreativno načelo počiva u matematičari. Prema tome, u određenom smislu držim istinitim da čista misao može doći zbilju, baš onako kako su to stari sanjali.”¹⁹

U svojoj knjizi *Physics and Beyond (Fizika i više)* Heisenberg piše²⁰ kako je 1926. godine bio mišljenja da je Einstein još uvijek vjerovao u pozitivističke stavove Macha, tj. da se samo opservabilne veličine trebaju uključiti u fizičke teorije. Prema tome, kada je Einstein rekao “ali ne vjeruješ valjda zaozbiljno da nijedne druge osim opservabilnih veličina moraju ući u fizičku teoriju?”, Heisenberg ga je iznenađeno zapitao: “Zar to nije baš ono što si ti uradio s relativnošću? (...) Na koncu, ti si naglasio činjenicu da je nedopustivo govoriti o apsolutnom vremenu, naprosto iz razloga što se apsolutno vrijeme ne može opažati; da su samo očitavanja sata, bilo onog u referentnom sistemu koji se kreće ili onog u sistemu koji miruje, relevantna za određivanje vremena.”

Einstein zatim priznaje: “Moguće da sam koristio tu vrstu zaključivanja, ali je to besmislica. Možda sam mogao biti više diplomatičan i reći da bi heuristički bilo korisno imati na umu ono što je zaista opaženo. Ali, u načelu, prilično je pogrešno nastojati utemeljiti teoriju isključivo na opservabilnim veličinama. U zbilji se dešava upravo suprotno. Teorija je ona koja određuje šta možemo opažati.”

Philipp Frank pišući Einsteinovu biografiju kaže²¹ kako je jedne prilike podsjetio Einsteina da je on sam uveo pozitivističko gledište u fiziku, na šta mu je Einstein odgovorio: “Dobru šalu ne treba prečesto ponavljati.”

Svrha našeg navođenja ovih citata jest da istaknemo kako su mnogi savremeni istaknuti istraživači i učenjaci sa zapada bili u potpunosti svjesni neadekvatnosti eksperimenata za interpretaciju prirode. Inače, ne sumnjamo u važnost i nužnost eksperimenta i muslimanski istraživači ne smiju zaboraviti poruku koju nose ajeti kao što je:

Reci: “Putujte po svijetu da vidite šta je On ni iz čega stvorio.” (29:20)

Reci: “Posmatrajte ono što je na nebesima i na Zemlji!” (10:101)

Moramo imati na umu da, istovremeno dok nas Kur’an časni poziva na eksperimentalno izučavanje prirode, on također ističe važnost razmišljanja i logičkog zaključivanja, te nas podučava da se ne smijemo zadovoljiti samo osjetilnim iskustvom, nego da promatranjem onoga što se krije iza perceptibilnog dijela prirode nastojimo što bliže prići Tvorcu prirode.

Uloga Objave i inspiracije u razumijevanju prirode

Iz određenih kur’anskih ajeta lahko se da zaključiti da je istinski učitelj svih znanosti Sveznajući Bog:

Čitaj, u ime Gospodara svoga, koji stvara, stvara čovjeka od ugruška! Čitaj, plemenit je Gospodar tvoj, Koji poučava peru, Koji čovjeka poučava onome što ne zna. (96:1-5)

...stvara čovjeka, uči ga govoru. (55:3-4)

I pouči On Adema nazivima svih stvari. (2:31)

¹⁹ Einstein, *A Centenary Volume*, Ed. A. P. French, str. 312-313.

²⁰ Werner Heisenberg, *Physics and Beyond*, Harper-Torchbooks, str. 63.

²¹ Philipp Franck, *Einstein: His Life and Times*, Trans. George Rosen, New York, 1970, str. 214-218.

Najmanje što se iz ovih ajeta može zaključiti jest to da je Bog obdario čovjeka talentom stjecanja znanja i dao mu nužna sredstva za tu svrhu. Međutim, neki muslimanski filozofi vjeruju da je uloga opažanja u percepciji *a priori* znanja, kao i uloga pripremnih pitanja u percepciji teoretskih tema (predmeta), da pripremi čovjekovu dušu da se u potpunosti okoristi duhovnim svijetom.²²

Zapravo, glavni izvor inspiracije, kada je riječ o znanju koje posjeduju ljudska bića, jest Sveznajući Darovatelj znanja, Allah. Međutim, stupanj odnosa između ljudskih bića i ovoga Izvora razlikuje se od osobe do osobe. Neki misle ali ne dospijevaju nido-kle, neki drugi, pak, nalaze nešto istine kroz meditaciju i razmišljanje, a postoje i oni koji postaju svjesni mnogih zbilja a da pri tome vrlo malo spekuliraju.

Neki kur'anski ajeti ukazuju da, pored uobičajenih kanala promatranja, meditacije i promišljanja, postoji i nešto izravniji put stjecanja znanja o zbiljama svijeta, a taj je kroz Darovatelja znanja. Međutim, ovaj put nije općenit i samo odabrani vjernici mogu njime proći. Ovi ajeti mogu se podijeliti na nekoliko skupina.

1. U nekim ajetima kaže se da Bog daje ili daruje posebno znanje određenim izabranim vjernicima:

...i Davud ubi Džaluta, i Allah mu dade i vlast i vjerovjesništvo, i nauči ga onome čemu je On htio. (2:251)

Gospodaru moj, Ti si mi dao dio vlasti i naučio me tumačenju nekih snova! (12:101)

...i našoše jednog Našeg roba kome smo milost Našu darovali i onome što samo Mi znamo naučili. (18:65)

Kad Allah rekne: "O Isa, sine Merjemin, sjeti se blagodati Moje prema tebi i majci tvojoj: kada sam te Džibrilom pomogao pa si s ljudima, u bešici i kao zreo muž, razgovarao; i kada sam te pismenosti i mudrosti, i Tevratu i Indžilu naučio. (5:110)

...a on je, uistinu, veliki znalac bio, zato što smo ga Mi naučili, ali većina ljudi ne zna. (12:68)

I Davudu i Sulejmanu, kada su sudili o usjevu što su ga noću ovice nečije opasle – i Mi smo bili svjedoci suđenju njihovu – i učinismo da Sulejman pronikne u to, a obojici smo mudrost i znanje dali. I potčinismo planine i ptice da s Davudom Allaha hvale; to smo Mi bili kadri učiniti. I naučismo ga da izrađuje pancire za vas da vas štite u borbi s neprijateljem – pa zašto niste zahvalni? (21:78-80)

U nekim od ajeta odbacuje se ideja da se ovakav način podučavanja može ostvariti posredstvom ljudskih učitelja:

...to je samo Objava koja mu se obznanjuje, uči ga jedan ogromne snage, (53:4-5)

Mi dobro znamo da oni govore: "Poučava ga jedan čovjek!" (16:103)

...Tebi Allah objavljuje Knjigu i mudrost i uči te onome što nisi znao. (4:113)

2. Druga skupina ajeta ukazuje na objavu poslanicima:

To je mudrost koju ti Gospodar tvoj objavljuje. (17:39)

...i objavio robu Njegovu ono što je objavio, srce nije poreklo ono što je vidio. (53:10-11)

Mi objavljujemo tebi, kao što smo objavljivali Nuhu i vjerovjesnicima poslije njega, a objavljivali smo i Ibrahimu, i Ismailu, i Ishaku, i Jakubu i unucima, i Isau, i Ejjubu, i Junusu, i Harunu, i Sulejmanu, a Davudu smo dali Zebur. (4:163)

²² Mulla Sadra, *Asfār*, sv. 3, str. 384.

I Mi naredismo Musau: "Baci štap svoj!" – i on odjednom proguta sve ono čime su oni bili obmanu izveli. (7:117)

Zašto je čudno ljudima što Mi objavljujemo jednom između njih: "Opominji ljude!..." (10:2)

I Mi objavismo Musau i bratu njegovu: "U Misiru svome narodu kuće izgradite..." (10:87)

I Mi mu objavismo: "Gradi lađu pod Našom pažnjom i prema Našem nadahnuću..." (23:27)

To su nepoznate vijesti koje ti objavljujemo. (3:44)

Mi smo i prije tebe samo ljude kao poslanike slali i objavljivali im. (16:43)

Reci: "Ja sam čovjek kao i vi, meni se objavljuje..." (18:110)

3. Sljedeća skupina ajeta ukazuje na mogućnost objave ljudima koji nisu poslanici:

I kada sam učenicima naredio: "Vjerujte u Mene i Poslanika Moga!" – oni su odgovorili: "Vjerujemo, a Ti budi svjedok da smo mi muslimani." (5:111)

I Mi nadahnusmo Musauovu majku: "Doji ga..." (28:7)

U ovom slučaju *objava* se interpretira²³ kao inspiracija. Jasno je da se pojam objave može koristiti i u drugim značenjima.²⁴

Ono što možemo zaključiti iz navedenih ajeta jeste mogućnost stjecanja znanja, dakle učenja, izravno od Darovatelja znanja kroz kanal koji je bitno različit od uobičajenih kanala promatranja i razmišljanja. I ovakvo stjecanje znanja također ima različite razine: Najviša razina objave je rezervirana samo za poslanike i, prema časnom ajetu:

Nijednom čovjeku nije dato da mu se Allah obraća osim na jednom od tri načina: nadahnućem, ili iza zastora, ili da pošalje izaslanika koji, Njegovom voljom... (42:51),

ona se realizira ili kroz izravno induciranje značenja u srcu poslanika, ili kreiranjem riječi ili slanjem meleka, donositelja poruke.²⁵ Niže razine realiziraju se putem inspiracije, za koju se koriste različiti nazivi poput *kešf* ili *ilham*.

Muslimanski filozofi vjeruju da su ljudi koji posjeduju talent za stjecanje takvog neposrednog znanja oni koji su obdareni osobinom svetosti. Kako bi objasnili ovakav njihov zaključak, osvrnut ćemo se kratko unatrag i vidjeti da je jedan od kanala za stjecanje spoznaje proces logičkog mišljenja. Kod mišljenja intelekt prolazi kroz dvije faze te oscilira između poznatog i nepoznatog. Prilikom mišljenja, mislilac traži srednji član koji je zajednički za oba data suda uz pomoć kojeg će, nada se on, shvatiti nepoznato. Općenito, nalaženje srednjeg člana zahtijeva određene premise. Pa ipak, u određenim posebnim slučajevima, neki ljudi mogu dokučiti srednji član te izvesti zaključak bez formiranja silogizma u svojim umovima.²⁶ Ovaj umski talenat koji doводи do cilja, a da se pri tome ne slijede svi logički koraci, zove se *intuicija* i u njenoj najvišoj formi nazivamo je sveta sposobnost.

Osoba kojoj je dat ovakav dar u stanju je spoznati mnoge zbilje bez upotrebe svojih osjetilnih i racionalnih sposobnosti. Ibn Sina u svom *El-Išaratu* kaže²⁷ da se sljedeći kur'anski ajet upravo referira na ovu posebnu racionalnu sposobnost:

²³ Allame Tabatabaji, *El-Mizan*, sv. 16, str. 10

²⁴ El-Ragib el-Isfahani, *Mufredat alfaz el-Kur'an*.

²⁵ M. J. Mugnije, *El-Tefsir el-Kešif*, sv. 6, str. 534.

²⁶ Ibn Sina, *El-Išarat we et-Tanbihat*, sv. 2, str. 358; Mulla Sadra Širazi, *Asfar*, sv. 3, str. 387.

²⁷ Ibid., sv. 2, str. 353.

...čije ulje gotovo da sija kad ga vatra ne dotakne... (24:35)

i potvrđuje njenu egzistenciju sljedećom tvrdnjom:

“Možda biste željeli imati više dokaza kojima bi dokazali egzistenciju ovog dara svete sposobnosti. Poslušajte! Zar ne znate da ‘intuicija’ postoji, i da ljudi posjeduju različite razine promišljanja i intuicije. Neki su toliko tupi i glupi da ne nalaze puta do svog cilja; neki drugi su umjereni i inteligentni i znaju iskoristiti svoju moć rasuđivanja, a neki, još inteligentniji, mogu percipirati inteligibilije posredstvom intuicije. Ovakva inteligencija razlikuje se od pojedinca do pojedinca; na najnižoj razini čovjek je u potpunosti uskraćen intuicije; na najvišoj razini čovjek ne mora učiti (tj. prolaziti redovan proces učenja) niti razmišljati u logičkim kategorijama (kako bi spoznao i znao zbilju).”²⁸

Sada smo u situaciji kazati da baš kao što objava ima različite stupnjeve, a čemu svjedoči sljedeći ajet:

Neke od tih poslanika odlikovali smo više nego druge. S nekima od njih Allah je govorio, a neke je za više stepeni izdigao. A Isau, sinu Merjeminu, jasne smo dokaze dali i Džibrilom ga podržali (2:253),

i inspiracija, također, ima različite razine, iako je, promatrano u cijelosti, ona na nižoj razini od objave. Neki ljudi uživaju u ovom daru na najvišoj razini, dok je drugi posjeduju u njezinim slabijim, odnosno nižim formama. Za ove prve, zbilje postaju očevidne bez prevelikog truda u razmišljanju, dok ovi potonji stječu novo znanje vlastitim pregnućem. Neki od savremenih učenjaka prihvaćaju egzistenciju ove sposobnosti. Dr. Alexis Carrel u svojoj knjizi *Man the Unkonwn (Čovjek – nepoznanica)* kaže:

“Očito je da velika otkrića nisu produkt samo i isključivo inteligencije. Ljudi koje smatramo genijalcima, uz svoje moći promatranja i razumijevanja, posjeduju i druge karakteristike, kao što su intuicija i kreativna mašta (imaginacija). Posredstvom intuicije oni spoznaju stvari koje drugi ljudi zanemaruju, oni zapažaju odnose među, naizgled, izoliranim fenomenima. Oni podsvjesno osjećaju prisustvo nepoznatog blaga. Svi veliki ljudi obdareni su intuicijom. Oni znaju, bez prethodne analize, bez logičkih radnji, šta im je važno znati. Istinskom vođi ljudi nisu potrebni psihološki testovi, ili referentne kartice, kada bira svoje potčinjene. Dobar sudija, bez ulaženja u detalje pravnog dokaza, kako to smatra Cardozo, polazeći čak i od pogrešnih premisa, kadar je izreći pravednu presudu. Veliki znanstvenik instinktivno bira put koji vodi otkriću. Ovaj fenomen, u prijašnjim vremenima, nazivan je inspiracijom.

Ljude od znanosti dijelimo na dva tipa – logičare i intuitivce. Svoj napredak znanost duguje i jednom i drugom umu. Matematika, iako čista logička tvorevina, i sama se služi intuicijom. Među matematičarima nailazimo i na intuitivce i na logičare, i na analitičare i na geometre. Hermitte i Weierstrass spadaju među intuitivce, Riemann i Bertrand među logičare. Otkrića načinjena intuicijom uvijek se moraju dodatno razviti i razraditi logikom. U svakidašnjem životu, kao i u znanosti, intuicija je moćan ali i opasan način stjecanja znanja. Naime, katkad ju je jedva moguće razlučiti od iluzije. Oni koji se u potpunosti oslanjaju na nju skloni su činjenju pogreški. Daleko od toga da je ona uvijek pouzdana. Međutim, veliki ljudi,

²⁸ Ibn Sina, *El-Isarat we et-Tanbihat*, sv. 2, str. 358; Mulla Sadra Širazi, *Asfar*, sv. 3, str. 359.

pa i mali, prosti ljudi čistoga srca, mogu biti vođeni njome do vrhunaca umskog i duhovnog života. Radi se o jednom vrlo čudnovatom svojstvu. Shvatiti ili dokučiti zbilju bez pomoći inteligencije čini se neobjašnjivim. Jedan od aspekata intuicije nalikuje vrlo brzoj dedukciji iz trenutnog opažanja. Znanje o sadašnjem i budućem stanju njihovih pacijenata koje veliki ljekari s vremena na vrijeme posjeduju ovakve je naravi. Sličan fenomen imamo kada u trenutku procijenimo nečije vrijednosti ili njegove vrline i mane. Ali, s drugog aspekta promatrano, intuicija se javlja poprilično neovisno o promatranju i zaključivanju. Možemo stići do svog cilja i onda kada ne znamo kako da dođemo do njega, pa čak kada ne znamo ni gdje je. Ovaj modus znanja gotovo je analogan vidovitosti, šestom osjetilu Charlesa Richeta.²⁹

Na kraju, želimo istaknuti da, i pored toga što inspiracija i prosvjetljenje predstavljaju načine stjecanja znanja, ne dobija svako ovaj poklon svjetlosti:

To je Allahova milost koju On daje onome kome hoće. (62:4)

Jedini put koji je otvoren svakome za stjecanje znanja o prirodi jesu kanali promatranja i razmišljanja. O uvjetima koji vode do odgovarajućeg valjanog rezultata bit će govora u kasnijim poglavljima ove knjige³⁰.

5. Faze razumijevanja prirode

Već smo vidjeli da sa stanovišta Kur'ana časnoga čovjek posjeduje kapacitet da shvati prirodu.

Upotrebom vanjskih osjetila i intelekta ljudska bića trebala bi se približavati Bogu shvatanjem božanskih znakova. Ovdje moramo spomenuti da, kad god imamo referencu u Kur'anu na božanske dokaze u fizičkom svijetu, Allah sposobnost njihovog razumijevanja pripisuje posebnim skupinama ljudi. Evo nekoliko primjera:

Mislioni

On spušta s neba vodu koju pijete i kojom se natapa rastinje kojim stoku napasate; On čini da vam pomoću nje raste žito, i masline, i palme, i grožđe, i svakoovrsni plodovi – to je, zaista, dokaz za ljude koji razmišljaju. (16:10-11)

I daje vam da se koristite onim što je na nebesima i onim što je na Zemlji, sve je od Njega. To su, zaista, pouke za ljude koji razmišljaju. (45:13)

Mudraci

Uistinu! U stvaranju nebesa i Zemlje, i promjeni noći i dana, i plovilu koje plovi morem s onim što koristi ljudima, i onom šta spušta Allah od vode s neba, pa oživljava njome zemlju nakon mrtvila njenog – a rasijao je po njoj od svake životinje – i promjeni vjetrova i oblacima potčinjenim između neba i zemlje – znaci su za ljude koji shvataju. (2:164)

On čini da se noći i danom koristite, i Suncem i Mjesecom, a zvijezde su volji Njegovoj potčinjene – to su, uistinu, dokazi za ljude koji pameti imaju. (16:12)

Posjednici razuma

U stvaranju nebesa i Zemlje i u izmjeni noći i dana su, zaista, znamenja za razumom obdarene. (3:190)

²⁹ Alexis Carrel, *Man the Unknown*, str. 85.

³⁰ Ovaj tekst dio je knjige *Časni Kur'an i prirodne znanosti – teološki prikaz*.

Zar ne vidiš da Allah spušta s neba kišu pa je u izvoru u zemlji razvodi, a onda pomoću nje raznobojno bilje izvodi, zatim se ono osuši i ti ga vidiš požutjelog, i najzad ga skrši. To je, doista, pouka za one koji su pametni. (39:21)

Vjernici

Na nebesima i na Zemlji, zaista, postoje dokazi za one koji vjeruju. (45:3)

Zar nisu vidjeli da smo učinili noć da u njoj otpočinu, a dan vidnim? – to su, zaista, dokazi za narod koji vjeruje. (27:86)

Bogobojzni

U smjeni noći i dana i u onom što je Allah na nebesima i na Zemlji stvorio zaista postoje dokazi za ljude koji se Allaha boje. (10:6)

...i kada smo od vas zavjet uzeli i brdo iznad vas podigli: "Svojski prihvatite ono što smo vam dali i neka vam je na umu ono što je u Knjizi, da biste se kazne sačuvali!" (2:63)

Učeni

...i jedan od dokaza Njegovih je stvaranje nebesa i Zemlje, i raznovrsnost jezika vaših i boja vaših; to su, zaista, pouke za one koji znaju. (30:22)

On je Sunce izvorom svjetlosti učinio, a Mjesec sjajnim i položaje mu odredio da biste znali broj godina i računanje. – Allah je to mudro stvorio. – On potanko izlaže dokaze ljudima koji razumiju. (10:5)

Primaoci pouke

...i svim onim raznobojnim što vam na Zemlji stvara – to je, doista, dokaz ljudima koji pouku primaju. (16:13)

i od svega po par stvaramo da biste vi razmislili! (51:49)

Oni koji čuju riječi Božije

i jedan od dokaza Njegovih je san vaš noću i po danu, i nastojanje vaše da steknete nešto iz obilja Njegovog; to su, zaista, pouke za ljude koji čuju. (30:23)

Allah vodu s neba spušta i njome život mrtvoj zemlji vraća! To je, zaista, dokaz za ljude koji hoće da čuju. (16:65)

Uvjereni

...i stvaranje vas i životinja, koje je razasuo, dokazi su za ljude koji su čvrsto uvjereni. (45:4)

Na Zemlji su dokazi za one koji čvrsto vjeruju a i u vama samima – zar ne vidite? (51:20-21)

Oni koji tragaju za istinom, koji imaju uvid i razum

On vas stvara od jednog čovjeka da na Zemlji živite i da u njoj sahranjeni budete. – Mi potanko pružamo dokaze ljudima koji razumiju. (6:98)

I njih je zadesio strašan glas kad je Sunce izlazilo, i Mi smo učinili da ono što je gore bude dolje, i na njih smo kao kišu grumenje od skamenjene gline sručili – to su, zaista, pouke za one koji posmatraju. (15:73-75)

Jedite i napasajte stoku svoju! To su dokazi za one koji pameti imaju. (20:54)

Ono što razumijevamo iz kur'anskih riječi *tefekkur*, *tekkul*, *tefekku* i sl. jest to da se one odnose na različite stupnjeve intelektualne percepcije, kao i to da su neke od njih nužne, nezamjenjive za neke druge. Naprimjer, usporedbom sljedećih ajeta:

U stvaranju nebesa i Zemlje i u izmjeni noći i dana su, zaista, znamenja za razumom obdarene, za one koji i stojeći i sjedeći i ležeći Allaha spominju i o stvaranju nebesa i Zemlje razmišljaju. "Gospodaru naš, Ti nisi ovo uzalud stvorio; hvaljen Ti budi i sačuvaj nas patnje u vatri!" (3:190-191);

Stvaranje nebesa i Zemlje, smjena noći i dana, lađa koja morem plovi s korisnim tovarom za ljude, kiša koju Allah spušta s neba pa tako u život vraća zemlju nakon mrtvila njezina – po kojoj je rasijao svakojaka živa bića, promjena vjetrova, oblaci koji između neba i Zemlje lebde – doista su dokazi za one koji imaju pameti. (2:164);

U smjeni noći i dana i u onom što je Allah na nebesima i na Zemlji stvorio zaista postoje dokazi za ljude koji se Allaha boje (10:6);

...i onim, što vam je potrebno za put, snabdijte se. A najbolja opskrba je bogobožnost. I Mene se bojte, o razumom obdareni! (2:197);

To su primjeri koje Mi ljudima navodimo, ali ih samo učeni shvaćaju. (29:43);

moguće je zaključiti da su *ulul el-bab* ljudi posjednici razuma ili sposobnosti rasuđivanja, odnosno sposobnosti logičkog zaključivanja, promišljanja, bogobožnosti i znanja. Među ostale njihove značajke spadaju: slušanje i slijeđenje ispravnog govora, sposobnost izbjegavanja obmana i iluzija, obožavanje Boga, posjedovanje mudrosti, promišljenost i uzimanje pouke i primjera iz iskustava starijih i predaka. Do ovih značajki je vrlo lahko doći na osnovu sljedećih ajeta:

...koji Kur'an slušaju i slijede ono najljepše u njemu; njima je Allah na Pravi put ukazao i oni su pametni. (39:18)

On tebi objavljuje Knjigu, u njoj su ajeti jasni, oni su glavnina Knjige, a drugi su manje jasni. Oni čija su srca pokvarena – željni smutnje i svog tumačenja – slijede one što su manje jasni. A tumačenje njihovo zna samo Allah. Oni koji su dobro u nauku upućeni govore: "Mi vjerujemo u njih, sve je od Gospodara našeg!" – A samo razumom obdareni shvaćaju. (3:7)

Da li je onaj koji u noćnim satima u molitvi vrijeme provodi, padajući licem na tlo i stojeći, strahujući od onoga svijeta i nadajući se milosti Gospodara svoga...? Reci: "Zar su isti oni koji znaju i oni koji ne znaju? Samo oni koji pameti imaju pouku primaju!" (39:9)

On daruje znanje onome kome On hoće, a onaj kome je znanje darovano – darovan je blagom neizmjernim. A shvatiti mogu samo oni koji su razumom obdareni. (2:269)

Zar ne vidiš da Allah spušta s neba kišu pa je u izvore u zemlji razvodi, a onda pomoću nje raznobojno bilje izvodi, zatim se ono osuši i ti ga vidiš požutjelog, i najzad ga skrši. To je, doista, pouka za one koji su pametni. (39:21)

U kazivanju o njima je pouka za one koji su razumom obdareni. (12:111)

Lahko se vidi da oni koje Kur'an zove *ulul el-bab* posjeduju većinu karakteristika koje Kur'an spominje kao nužne u svrhu razumijevanja prirode. Oni imaju pročišćene umove pa otuda i bolju sposobnost za stjecanje dubljeg znanja o prirodi.

Također, usporedbom sljedećih ajeta:

*On vam je stvorio zvijezde da se po njima u mraku upravljate, na kopnu i moru.
– Mi potanko objašnjavamo znamenja Naša ljudima koji znaju (6:97);*

*On vas stvara od jednog čovjeka da na Zemlji živite i da u njoj sahranjeni budete.
– Mi potanko pružamo dokaze ljudima koji razumiju (6:98);*

On vodu s neba spušta, pa Mi onda činimo da pomoću nje niču sve vrste bilja i da iz njega izrasta zelenilo, a iz njega klasje gusto, i iz palmi, iz zametka njihova, grozdovi koje je lahko ubrati, i vrtovi lozom zasađeni, naročito masline i šipci, slični i različiti. Posmatrajte, zato, plodove njihove, kad se tek pojave i kad zru. To je zaista dokaz za ljude koji vjeruju (6:99);

možemo zaključiti (kako to i Allame Tabatabaji navodi³¹) da, iako je razumijevanje određenih stvari i pojava u vezi s biljnim svijetom moguće i neobrazovanim vjernicima, za razumijevanje širih, globalnih astronomskih problema i pojava neophodna je znanstvena podloga. Isto tako, za razumijevanje pitanja u vezi s ljudskom dušom i njezinim tajnama nužno je teorijsko znanje, kao i temeljito razumijevanje ljudske naravi. Kur'an upućuje na uzvišenu moć spoznaje, a ta je spoznaja duhovne dimenzije (*melekuta / carstvo nebesko / unutarnji aspekt stvari*) nebesa i Zemlje:

I Mi pokazasmo Ibrahimu carstvo nebesa i Zemlje da bi čvrsto vjerovao. (6:75)

I zašto oni ne promisle o carstvu nebesa i Zemlje i o svemu onome što je On stvorio, i da im se, možda, kraj njihov primakao? (7:185)

Štaviše, prvi ajet nagovještava da pokazivanje čovjeku, odnosno čovjekovo promatranje duhovne dimenzije rezultira sigurnošću. Postoji jako puno različitih interpretacija pojma *melelut*. Neki učenjaci, uključujući među njih i Allame Tabatabaija³², vjeruju da se on referira na najfinije, najdublje aspekte bića, kao i najdublju vezu same njihove egzistencije sa Svemoćnim Bogom. Neki drugi, pak, smatraju da se on odnosi na različita čuda i misterije nebesa i Zemlje³³, a treći ga interpretiraju kao prirodne zakone³⁴.

U vezi s promatranjem “melekuta” također su iznijeta različita stanovišta. Većina tumača vjeruje da se radi o neosjetilnom ili intelektualnom promatranju³⁵. Imam Fahrudin Razi u svojoj interpretaciji prvog ajeta (tj. 6:75) kaže:³⁶

“Postoje dva mišljenja u vezi sa spomenutim ‘pokazivanjem’: Prema prvom mišljenju Bog je pokazao duhovnu dimenziju Ibrahimovim ‘uobičajenim’, ‘fizičkim’ očima, ... a prema drugom je duhovnu dimenziju Bog pokazao njegovom unutarnjem i umskom razboru, a ne njegovim fizičkim očima. Ovo dokazuje da se pokazivanje, odnosno promatranje melekuta odvija putem umske percepcije a ne putem očiju.”

Sasvim je izvjesno da se radi o krajnje dubokoj spoznaji prirode; s obzirom na to da skončava izvjesnošću i sigurnošću, radi se, prema tome, o najvišoj razini spoznaje. Za postizanje ovakvog tipa spoznaje nužno je posjedovati sva svojstva spomenuta u ajetima navedenim u ovom odjeljku.

³¹ Allame Tabatabaji, *El-Mizan*, sv. 7, str. 289-290.

³² Ibid., sv. 8, str. 348.

³³ M. J. Mugnije, *El-Tefsir el-Kešif*, sv. 3, str. 213.

³⁴ *Din Arkan Tabia*, str. 251.

³⁵ Ebu Hamid el-Gazali, *Ihja ulumid-din*, sv. 3, str. 15; Mulla Sadra Širazi, *Asfar*, sv. 8, str. 304.

³⁶ Fahrudin Razi, *El-Tefsir el-Kebir*, sv. 13, str. 43.

Dakle, zaključujemo sljedeće:

1. Postoje različite razine razumijevanja fenomena.
2. Za razumijevanje različitih prirodnih fenomena nužno je ispunjenje različitih preduvjeta.
3. Za dublje, suptilnije razumijevanje prirode, istraživači bi trebali nastojati da u što većoj mjeri realiziraju iznad spomenute karakteristike. Ove karakteristike moguće je sažeto iskazati kroz sljedeće tri kategorije: sklonost ka znanosti, viši (analitički) intelekt te vjera praćena bogobojažnošću.

Moguće je pri tome dovesti u pitanje ulogu vjere i bogobojažnosti u pravilnom razumijevanju prirode; ili, postaviti pitanje razloga zbog kojeg Bog negira pravilno spoznavanje prirode nevjernicima kroz sljedeće ajete:

Reci: "Posmatrajte ono što je na nebesima i na Zemlji!" – A ni od kakve koristi neće biti dokazi i opomene narodu koji neće da vjeruje. (10:101)

Zar oni ne vide kako činimo da iz zemlje niče svakoćvrsno bilje plemenito? To je, doista, dokaz, ali većina njih ne vjeruje, (26:7-8)

Niti možeš slijepu od zablude njihove odvratiti; možeš jedino dozvati one koji u ajete Naše vjeruju, jedino oni će se odazvati. (30:53)

Nameće se pitanje, zašto Bog pripisuje razumijevanje nekih Njegovih znakova u prirodi samo vjernicima i bogobojažnima?

Na nebesima i na Zemlji, zaista, postoje dokazi za one koji vjeruju. (45:3)

U smjeni noći i dana i u onom što je Allah na nebesima i na Zemlji stvorio zaista postoje dokazi za ljude koji se Allaha boje. (10:6)

Zar nije istina da je svaki čovjek, bio on vjernik ili nevjernik, kadar logički promišljati? Zar sam Kur'an ne vodi logičke rasprave s nevjernicima i višebošcima? Kako bismo dali odgovor na ovo pitanje potražiti ćemo pomoć od samog Kur'ana. U vezi s neodvojivošću bogobojažnosti i vjerovanja on kaže:

Allaha se bojte ako ste vjernici. (5:57)

Budući da kao posljedica vjerovanja čovjek dolazi u stanje u kojem može razlikovati ispravno od pogrešnog, njegova intelektualna aktivnost biva oslobođena grijehâ uzrokovanih đavoljskim nagovorima i iskušenjima.

Kako to Rumi kaže:

*Kada ogledalo srca postane čisto i neokaljano,
U njemu ćeš vidjeti slike izvan zemlje i vode,
Vidjet ćeš i Slikara i sliku,
I božanski ćilim i...*

Ili kako Hafiz kaže:

*Zamagljeno oko ne može dosegnuti lice voljene,
Baci svoj pogled na nju kada je ogledalo čisto,
Isprao sam svoje oči vlastitim suzama, kako sanjari kažu,
Prvo očisti sebe a zatim pogledaj čistoga.*

U svome tefsiru Kur'ana časnog *El-Mizan* Allame Tabatabaji navodi: "Razlog zbog kojeg Kur'an časni naglašava bogobojažnost istovremeno s promišljanjem, razmatranjem

i sjećanjem, te povezuje znanje s praksom, praktičnim radom, jest taj što se time osigurava stabilnost misli, valjanost znanja te izbjegavanje grijeha hirova i zla.”³⁷

Od našeg velikog Poslanika, s.a.v.a., prenosi se hadis koji potvrđuje upravo kazano:

“Da šejtani ne kruže i ne vrte se oko srca Ademovih sinova, oni bi vidjeli Melektut Nebesa i Zemlje.”³⁸

Od Imama Alija također se prenosi kazivanje u istom duhu:

“Onaj koji ne očisti svoje srce, neće se okoristiti ni svojim umom.”³⁹

Prema tome, važna uloga koju bogobožnost i čistoća srca igraju jest da omogućuje iskorištavanje izdanaka razuma. Međutim, iz određenih kur’anskih ajeta, kao i različitih znanstvenih radova islamskih učenjaka, da se zaključiti da utjecaj bogobožnosti nije ograničen samo na odbijanje zapreka spoznaje. Naime, kroz bogobožnost i čistoću srca moguće je postići spoznaju koja nadilazi spoznaju stečenu iskustvom i logičkim zaključivanjem. S tim u vezi navest ćemo nekoliko ajeta iz Kur’ana:

...I bojte se Allaha – Allah vas uči, i Allah sve zna. (2:282)

One koji se budu zbog Nas borili Mi ćemo, sigurno, putevima koji Nama vode uputiti; a Allah je, zaista, na strani onih koji dobra djela čine! (29:69)

I Mi pokazasmo Ibrahimu carstvo nebesa i Zemlje da bi čvrsto vjerovao. (6:75)

U hadisi-kudsiju, kojeg prenosi Allahov Poslanik, s.a.v.a., koji je univerzalno prihvaćen i kojeg slijede sve muslimanske škole, kaže se:

“Meni se rob ne približava ničim dražim Meni kao onim što Sam mu propisao kao obavezno. Potom, on Mi se stalno približava nafilema sve dok ga ne zavolim. A kada ga zavolim, Ja sam njegovo uho kojim sluša, njegovo oko kojim gleda, njegov jezik kojim govori, njegova ruka kojom uzima. Tako, kada me zovne, Ja mu se odazovem. Ako me zamoli za nešto, Ja mu udovoljim.”⁴⁰

Također se od časnog Poslanika, s.a.v.a., prenosi da je rekao:

“Nema sluge koji posveti punih četrdeset jutara služenju Bogu, a da vrela mudrosti ne poteku iz njegovog srca na njegovom jeziku.”⁴¹

A od Imama Alija u *Nehdžul-belagi* prenosi se da je rekao:

“On (vjernik) je svoj um držao živim, a ubio (želju u) svoje srce dok mu tijelo nije postalo mršavo i slabo, njegova zapremina se smanjila i sjaj izvanrednog intenziteta pao na njega. Osvijetlio mu je stazu i poveo ga na pravi put. Različite kapije odvele su ga do kapije sigurnosti i mjesta njegovog trajnog boravka. Njegova stopala, uravnotežavajući njegovo tijelo, utvrdila su se na mjestu sigurnosti i udobnosti, jer je svoje srce držao trajno zabavljenim dobrim djelima i zadovoljio Allaha.”⁴²

³⁷ Allame Tabatabaji, *El-Mizan*, sv. 5, str. 270.

³⁸ Ebu Hamid el-Gazali, *Ihja ulumid-din*, sv. 3, str. 9; Mula Muhsin Fejd Kašani, *Mehadždže el-Beida*, sv. 2, str. 125.

³⁹ Amidi, *Gurar el-Hikam we Durar el-Kelim*, Teheran University Press, sv. 5, str. 411.

⁴⁰ Kulejni, *El-Kafi*, sv. 2, str. 263. Za druge verzije istog hadisa pogledati Buhari, *Sahib*, sv. 8, str. 105. i Fejd Kašani, *Kelimet-i-Meknune*, str. 113.

⁴¹ Saduk, *Ujun Ahbar el-Rida*, sv. 2, str. 483; Fejd Kašani, *Kelimet-i-Meknune*, str. 247.

⁴² *Nehdžul-belaga*, str. 337.

Također, u *Nehdžul-belagi* nalazimo:

“Znanje ih je dovelo do zbiljskog razumijevanja pa su se sjedinili s duhom uvjerenja. Oni uzimaju olahko ono što lijenima i neaktivnima predstavlja teškoću. Oni vole ono što neznalice smatraju jakim.”⁴³

U svakom slučaju, izvjesno je da prosvjećenje i nadahnuće, kao izvori spoznaje, nisu dostupni svakome i samo oni s odgovarajućom podlogom mogu se o njih okoristiti. S druge strane, kanal koji je otvoren i pristupačan svima jest upotreba osjetilnog iskustva i razuma, i, naravno, kako bi se ovim kanalom došlo do istine, potrebno je izbjeći zapreke koje stoje na putu spoznaje.

6. Zapreke spoznaji

Povremeno, izvjesni unutarnji faktori znaju prevladati razumom i spriječiti ga da ispravno funkcionira. U takvim slučajevima, iako kažemo da su sudovi, procjene, odluke, zaključci i sl. doneseni mudro, zapravo su oni produkt nezdravog razuma zagađenog nečistoćama. Ili, kao što Allame Tabatabaji kaže: “Uloga razuma u takvim slučajevima sličići sucu koji donosi nepravednu presudu oslanjajući se na krivotvorene dokumente ili lažne svjedoke, iako mu to, zapravo, nije bila namjera.”⁴⁴ Prema tome, istraživač znanstvenik treba osloboditi svoj um neutemeljenih predrasuda i pretpostavki, te očistiti ga od iskvarenosti i nemorala kako bi postigao ispravno razumijevanje. El-Gazali u svom *Ihjaui* koristi vrlo zanimljivu usporedbu⁴⁵ koja, u određenom smislu, baca svjetlo na ovu temu. On kaže da ljudsko srce sličići ogledalu koje reflektira dobre, jasne slike kada je izglačano i polirano. Slično tako, i ljudsko srce postaje sjajnije kroz plemenita svojstva i bolje reflektira istinu i zbilje; međutim, kada je zahvaćeno pokvarenim svojstvima, kao ogledalo prekriveno prašinom, ono ne može oslikati zbilje. Iz istog razloga i “neće čuti” ima veze sa “zapečatiti srca njihova” kao posljedica pogrešnih djela, kako to pokazuju sljedećići ajeti Kur’ana časnog:

...da ćemo i njih, ako budemo htjeli, zbog grijehova njihovih kazniti i srca njihova zapečatiti, pa savjet neće poslušati. (7:100)

...I bojte se Allaha i slušajte! (5:108)

Dakle, sluh i slušanje prave riječi povezano je s bogobožnošću; a neslušanje ili zapečaćenje srca, s činjenjem grijeha.

El-Gazali nastavlja sa svojom usporedbom pa kaže:

“Za sve poznato i znano postoji istina, čija slika pada na ogledalo srca, koje je kuća spoznaje.”

I baš kao što obično ogledalo ne može reflektirati sliku ako se nađe ijedan od sljedećićih pet nedostataka:

1. nesavršene komponente;
2. neprozirnost lica ogledala;
3. neusmjerenost prema osvjetljenoj strani ogledala;
4. postojanje prepreke između ogledala i predmeta;
5. predmet se ne nalazi ispred ogledala;

⁴³ *Nehdžul-belaga*, str. 497.

⁴⁴ Allame Tabatabaji, *El-Mizan*, sv. 2, str. 250.

⁴⁵ Ebu Hamid el-Gazali, *Ihja ulumid-din*, sv. 3, str. 12-14.

i ljudsko srce, koje je sposobno percipirati zbilje, može izgubiti ovaj svoj kapacitet ako bude pogođeno jednim od sljedećih pet uzroka:

1. Urođena, intrinzična nepotpunost, kao što je slučaj s djecom.
2. Zamračenost (tama) uzrokovana grijesima i požudama.
Dakle, okretanje lica prema Stvoritelju i otklon od strasti čiste srce i čine ga sjajnim:
One koji se budu zbog Nas borili Mi ćemo, sigurno, putevima koji Nama vode uputiti. (29:69)
3. Neobraćanje pozornosti na zbilje.
Srce može biti čisto, ali ako ne traži istinu, ona mu neće biti ni objavljena. Naprimjer, čovjek čiji cjelokupan trud se svodi na fizičko obožavanje ili stjecanje sredstava za život, bez ikakvog promišljanja o božanskim zbiljama skrivenim od očiju običnog čovjeka, dobit će samo ono za čim stremlji, ništa više.
4. Postojanje zapreka na putu spoznavanja zbilja, tj. postojanje zastora i prepreka između srca i predmeta promatranja, zbog kojih se istina ne otkriva.
Slijepo oponašanje prethodnika, kao i ustaljena vlastita mišljenja predstavljaju takve prepreke percepciji zbilja.
5. Nepoznavanje metode postizanja spoznaje o predmetu promatranja.
Čovjek, koji je u potrazi za znanjem, neće imati uspjeha u tom svom potpohvatu osim ako nije ispunio pretpostavke za postizanje željenog cilja. Prema tome, nepoznavanje ovih pretpostavki i njihovog načina kombiniranja predstavlja kamen spoticanja na putu postizanja spoznaje. Naprimjer, čovjek koji želi vidjeti vlastiti potiljak, ali drži ogledalo ispred sebe, neće vidjeti ono što želi; ako ogledalo drži iza svoje glave, on neće vidjeti ni ogledalo, a kamoli svoj potiljak. Prema tome, potrebna su mu dva ogledala kako bi postigao svoj cilj i ta dva ogledala moraju biti postavljena u poseban međusobni položaj. Isti je slučaj sa spoznajom. Za svaku spoznaju, prvo je nužno ostvariti ili ispuniti njezine pretpostavke. Neznanje kreira zapreke između srca i zbilja. Inače, srce je intrinzički plemenito i sposobno da dokuči zbilje.

Ovo je kratak sažetak El-Gazalijevog viđenja ovog pitanja.

Sada ćemo vidjeti koje faktore, kao prepreke ispravne spoznaje, prepoznaje i navodi Kur'an. Ove faktore možemo klasificirati u dvije ili tri opće skupine, ali ćemo iz razloga jasnoće zadržati klasifikaciju koju koristi sam Kur'an.

Nevjerovanje

Postoji velik broj ajeta u Kur'anu koji ukazuju na nevjerovanje kao veliku zapreku na putu spoznaje:

To je zato što su vjernici bili, pa nevjernici postali, i onda su im srca zapečaćena, pa ne shvaćaju. (63:3)

...niti možeš slijepi od zablude njihove odvratiti; možeš jedino dozvati one koji u ajete Naše vjeruju, jedino oni će se odazvati. (30:53)

Eto, tako Allah one koji ne vjeruju bez podrške ostavi. (6:125)

Mi smo učinili šejtane zaštitnicima onih koji ne vjeruju. (7:27)

Onima koji neće da vjeruju u Allahove dokaze Allah, sigurno, neće ukazati na Pravi put, i njih čeka patnja nesnosna. (16:104)

A oni koji neće da vjeruju – i glupi su i slijepi. (41:44)

Neki kur'anski ajeti ukazuju na to da puko oslanjanje na znanje, bez vjere, nikada ne može dovesti do ispravnog razumijevanja prirode:

Reci: "Posmatrajte ono što je na nebesima i na Zemlji!" – A ni od kakve koristi neće biti dokazi i opomene narodu koji neće da vjeruje. (10:101)

Zato se ti okani onoga koji Kur'an izbjegava i koji samo život na ovom svijetu želi – to je vrhunac njihova znanja – Gospodar tvoj dobro zna one koji su skrenuli s Njegova puta i On dobro zna one koji su na Pravome putu. (53:29-30)

Kako smo ranije spomenuli, glavna uloga vjere u razumijevanju prirode jeste da povratu čovjekovu sposobnost razuma u njeno izvorno stanje.

Postojanje faktora koji uzrokuju devijacije intelekta

Postojanje određenih karakteristika i osobina kod nekih ljudi sprečava ih da se koriste zdravim razumom prilikom otkrivanja istine. Evo nekoliko važnijih:

a) lijeđenje vlastitih želja, fantazija i žudnji

Na više mjesta u Kur'anu ističe se da slijeđenje vlastitih prohtjeva i žudnji skreće čovjeka na krivi put:

Pa ako ti se ne odazovu, onda znaj da se oni povode jedino za strastima svojim. A zar je iko gore zalutao od onoga koji slijedi strast svoju, a ne Allahovu uputu? (28:50)

Reci ti Meni ko će uputiti onoga koji je strast svoju za boga svoga uzeo, onoga koga je Allah, znajući ga, u zabludi ostavio i sluh njegov i srce njegovo zapečatio, a pred oči njegove koprenu stavio? Ko će mu, ako neće Allah, na Pravi put ukazati? Zašto se ne urazumite? (45:23)

A ako bi se ti poveo za željama njihovim, nakon Objave koja ti dolazi, od Allaha te niko ne bi mogao zaštititi niti odbraniti. (2:120)

...zato sudi ljudima po pravdi i ne povodi se za strašću da te ne odvede s Allahova puta. (38:26)

...mnogi, prema prohtjevima svojim, nemajući za to nikakva dokaza, zavode druge u zabludu. (6:119)

To su oni čija je srca Allah zapečatio i koji se za strastima svojim povode. (47:16)

Od našeg velikog Poslanika, s.a.v.a., prenosi se da je rekao:⁴⁶

“Strahujem za vas od dvije osobine, pokornost strastima i uživanje. Pokornost strastima i fantazijama udaljava vas od pronalaženja istine, a uživanje čini da zaboravljate na proživljenje.”

Također se prenosi od Imama Alija da je rekao:

“Žudnja je neprijatelj razuma.”⁴⁷

Kao i sljedeće:

“Ambicija zasljepljuje čovjekovu sposobnost opažanja.”⁴⁸

⁴⁶ Šejh Saduk, *El-Hisal*, sv. 1, str. 51.

⁴⁷ Amidi, *Gurar el-Hikam we Durar el-Kelim*, Teheran University Press, sv. 1, str. 68.

⁴⁸ *Nehdžul-belaga*, str. 524.

b) Slijepa ljubav ili mržnja i neopravdana predrasuda

I ovo su faktori koji sprečavaju razum da bude objektivan i da traga za istinom. Jedan arapski pjesnik je rekao:

*Pogled kroz zadovoljne oči pokriva sve mahane,
dok pogled nezadovoljstva otkriva sve mahane.*

Ili, kako to Mevlevija kaže:

*Kada pristranost dođe, prekriva se umijeće
Stotine zastora odlazi sa srca i prekriva oči.*

Kur'an časni iznova upozorava čovjeka na bolesti koje napadaju srce:

I Semudu smo na Pravi put ukazivali, ali, njima je bila milija sljepoća od Pravog puta, pa ih je stigla sramna kazna od munje, prema onome kako su zaslužili. (41:17)

A i Ada i Semuda – ostaci domova njihovih su vam vidljivi – šejtan im je lijepim njihovim postupke predočio, pa ih, iako su razumni bili, od Pravog puta odvratio. (29:38)

...a on ih je već bio napustio i rekao: "O narode moj, prenio sam vam poslanicu Gospodara svoga i opominjao sam vas, ali vi ne volite one koji opominju." (7:79)

...zato što više vole život na ovome nego na onome svijetu, a Allah neće ukazati na Pravi put onima koji neće da vjeruju. To su oni čija je srca i sluh i vid Allah zapечатio, i oni su zaista nemarni. (16:107-108)

Mi vam Istinu šaljemo, ali većini vam je Istina odvratna. (43:78)

...zato što ne vole ono što Allah objavljuje, i On će djela njihova poništiti. (47:9)

...vaša srca su bila zadovoljna zbog toga i vi ste na najgore pomišljali, vi ste narod u duši pokvaren. (48:12)

I žene u gradu počеше govoriti: "Upravnikova žena navraćala momka svoga na grijeh, u njega se ludo zagledala! Mi mislimo da jako griješi." (12:30)

...I eto tako su se faraonu njegova ružna djela učinila lijepim i on je bio odvrćen od Pravog puta, a lukavstvo faraonovo završilo se na njegovu štetu. (40:37)

Od velikog Poslanika, s.a.v.a., prenose se sljedeće riječi:

"Ljubav prema nečemu vas čini slijepim i gluhim (u vezi s tim)."⁴⁹

A od Imama Alija, a.s., se navodi:

"Ljubavnik je slijep i bolestan u srcu; pa se sa istinom suočava nezdravim pogledom i gluhim uhom."⁵⁰

"Srce je slijepo za ono što voli."⁵¹

c) Raskošnost

Vrlo često se događa da osoba, iako svjesna činjenice, ne prihvaća istinu. Kur'an upozorava ovu grupu ljudi na oštru Božiju kaznu:

On čuje Allahove riječi kada mu se kazuju, pa opet ostaje ohol kao da ih čuo nije – njemu patnju neizdrživu navijesti! A kad sazna za neke Naše ajete, on im se ruga. Takve ponižavajuća patnja čeka. (45:8-9)

⁴⁹ Ibn Ebi Džumhur, *Gave el-Lean*, sv. 1, str. 240; sličan hadis nalazimo i u Sujuti, *el-Džami'us-sagir*, sv. 1, str. 500.

⁵⁰ *Nehdžul-belaga*, str. 160.

⁵¹ *Ibid.*, str. 503.

Oni koji o Allahovim znamenjima raspravljaju, iako im nikakav dokaz nije došao, u srcima njihovim je samo oholost koja ih neće dovesti do cilja željenog, zato moli od Allaha zaštitu, jer On, uistinu, sve čuje i sve vidi. (40:56)

I kad im očito dođoše znamenja Naša, oni rekoše: "Ovo je prava čarolija!" I oni ih, nepravedni i oholi, porekoše, ali su u sebi vjerovali da su istinita, pa pogledaj kako su skončali smutljivci. (27:13-14)

...ali im ni sluh njihov ni vid njihov ni razum njihov nisu ni od kakve koristi bili, jer su Allahove dokaze poricali – i sa svih strana ih je okružilo ono čemu su se ismijavali. (46:26)

Onima koji dokaze Naše budu poricali i prema njima se budu oholo odnosili – kapije nebeske neće se otvoriti, i prije će debelo uže kroz iglene uši proći nego što će oni u Džennet ući. (7:40)

I kad god sam ih pozivao da im oprostiš, prste su svoje u uši stavljali i haljinama svojim se pokrivali – bili su uporni i pretjerano oholi. (71:7)

...i potom se okrenuo i uzoholio, i rekao: "Ovo nije ništa drugo do vradžbina koja se nasljeđuje." (74:23-24)

Od našeg Poslanika, s.a.v.a., prenosi se da je rekao:

"O Ali, ljudi i narodi nestaju zbog tri osobine, ljubomore, tjelesnih prohtjeva i egoizma."⁵²

A od Imama Alija prenosi se da je rekao:⁵³

"Egoizam kvari intelekt."

d) Slijepo imitiranje mišljenja predaka, ljudi od autoriteta i naslaga vlastitih misli

Ovo su, također, karakteristike koje postavljaju barijeru na putu traganja za znanjem i iznova se osuđuju u Kur'anu:

I govorit će: "Gospodaru naš, mi smo prvake naše i starješine naše slušali, pa su nas oni s Pravoga puta odveli." (33:67)

...oni odgovaraju: "Nećemo, slijedit ćemo ono na čemu smo zatekli pretke svoje." – Zar i onda kada im preci nisu ništa shvaćali i kada nisu na Pravome putu bili?! (2:170)

Kada su im poslanici njihovi jasne dokaze donosili, oni su se znanjem koje su imali dičili, i snašlo ih je ono čemu su se stalno rugali. (40:83)

A kada im se kaže: "Pristupite onome što Allah objavljuje, i Poslaniku!", oni odgovaraju: "Dovoljno nam je ono što smo od predaka naših zapamtili." – Zar i ako preci njihovi nisu ništa znali i ako nisu na Pravome putu bili?! (5:104)

I eto tako, prije tebe, Mi ni u jedan grad nismo poslanika poslali, a da oni koji su raskošnim životom živjeli nisu govorili: "Zatekli smo pretke naše kako isповijedaju vjeru i mi ih slijedimo u stopu." "Zar i onda" – govorio bi on – "kad vam ja donosim bolju od one koju ste od predaka vaših upamtili?" A oni bi odgovarali: "Ne vjerujemo mi u ono što je po vama poslano!" (43:23-24)

Eto, to je bio Ad, on je dokaze Gospodara svoga poricao i bio neposlušan poslanicima svojim, i pristajao uz svakog silnika, inadžiju. (11:59)

...ali se oni povedoše za faraonovim naređenjem, a njegovo naređenje nije bilo razumno. (11:97)

⁵² Šejh Saduk, *El-Hisal*, sv. 1, str. 85; Sujuti, *El-Džami'us-sagir*, sv. 1, str. 469.

⁵³ Amidi, *Gurar el-Hikam we Durar el-Kelim*, Teheran University Press, sv. 1, str. 189.

e) *Žurba prilikom prosuđivanja*

Žurba je vrlo često uzrok nepažnji i pogreškama u razumijevanju istine. To je razlog zašto nas Kur'an upozorava na nju:

Čovjek je stvoren od žurbe. Pokazat ću Ja vama, doista, dokaze Svoje, zato Me ne požurujte! (21:37)

...I ne žuri s čitanjem Kur'ana prije nego što ti se objavljivanje njegovo ne završi. (20:114)

O vjernici, ako vam nekakav nepošten čovjek donese kakvu vijest, dobro je provjerite, da u neznanju nekome zlo ne učinite, pa da se zbog onoga što ste učinili pokajete. (49:6)

Od Poslanika, s.a.v.a., prenose se sljedeća kazivanja:

“Žurba je od šejtana, smirenost (razboritost) je od Allaha.”⁵⁴

“Uistinu, ljudska bića suočavaju se sa smrću kada žure u svojim djelima; a da imaju smirenost ne bi nestali.”

A od Imama Alija, a.s., prenosi se da je rekao:

“Žurba sprečava čovjeka da postigne pravednost i čestitost.”⁵⁵

Neupućenost

Većina pogreški u prosuđivanju, bilo znanstvenom bilo neznanstvenom, potječe iz neupućenosti u predmet i nedostatka dovoljnog znanja o njemu. U Kur'anu časnom, nalazimo veliki broj ajeta u kojima se neupućenost i neznanje osuđuju:

“Gospodaru moj” – reče – “Tebi se ja utječem da Te više nikad ne zamolim za ono što ne znam!” (11:47)

...a zašto raspravljate o onome o čemu ništa ne znate? (3:66)

...mnogi, prema prohtjevima svojim, nemajući za to nikakva dokaza, zavode druge u zabludu. (6:119)

Ima ljudi koji se o Allahu prepiru bez ikakva znanja i bez ikakva nadahnuća i bez Knjige svjetilje. (22:8)

“Ja vam kazujem ono što mi se objavljuje, a vi ste, vidim, narod u neznanju ogrezaao.” (46:23)

Od Poslanika, s.a.v.a., prenosi se sljedeći hadis:

“Meleci na nebesima i na Zemlji proklinju osobu koja donosi sud bez znanja.”⁵⁶

Među očigledne primjere prosuđivanja bez upućenosti i znanja spadaju pokornost i slijedenje pretpostavki i nagađanja, neutemeljeno potvrđivanje ili odbacivanje te površno razmatranje događaja i fenomena.

a) *Slijedenje i pokornost pretpostavkama i nagađanjima*

Kur'an nas u više navrata upozorava na pokornost i slijedenje pretpostavki i nagađanja te žrtvovanje znanja zaradi pretpostavki:

“Postoji samo naš život zemaljski, živimo i umiremo, jedino nas vrijeme uništi” – govore oni. A oni o tome baš ništa ne znaju, oni samo nagađaju. (45:24)

⁵⁴ Barki, *El-Mehasen*, sv. 1, str. 215.

⁵⁵ Amidi, *Gurar el-Hikam we Durar el-Kelim*, Teheran University Press, sv. 1, str. 231.

⁵⁶ Saduk, *Ujun Ahbar el-Rida*, sv. 2, str. 46.

...a o tome ništa ne znaju, slijede samo pretpostavke, a pretpostavka istini baš nimalo ne koristi. (53:28)

Većina njih slijedi samo pretpostavke; ali pretpostavke nisu nimalo od koristi Istini. (10:36)

...misleći o Allahu ono što nije istina, kao što pagani misle. (3:154)

b) Neutemeljeno potvrđivanje ili odbacivanje

Časni Kur'an nas ohrabruje da slijedimo razum, a da izbjegavamo neutemeljeno potvrđivanje:

...Reci: "Imate li kakav dokaz da nam ga iznesete? Vi se samo za pretpostavkama povodite i vi samo neistinu govorite." (6:148)

Oni govore da će u Džennet ući samo jevreji, odnosno samo kršćani. – To su puste želje njihove! – Ti reci: "Dokaz svoj dajte ako je istina to što govorite!" (2:111)

Reci: "Kažite vi meni ili pokažite mi šta su stvorili na Zemlji i imaju li ikakva udjela u nebesima oni kojima se vi, pored Allaha, klanjate? Donesite mi Knjigu objavljenu prije ove ili samo kakav ostatak znanja, ako istinu govorite." (46:4)

Oni koji o Allahovim znamenjima raspravljaju, iako im nikakav dokaz nije došao, u srcima njihovim je samo oholost koja ih neće dovesti do cilja željenog, zato moli od Allaha zaštitu, jer On, uistinu, sve čuje i sve vidi. (40:56)

Ne povodi se za onim što ne znaš! I sluh, i vid, i razum, za sve to će se, zaista, odgovarati. (17:36)

Vrlo je važno, kod svakog oblika istraživanja, da se niti potvrdi niti odbaci bio koje gledište bez prethodnog razmatranja svih dostupnih relevantnih informacija, pa čak i tada zadržati donošenje konačnog suda dok se ne dođe do sigurnog i pouzdanog rezultata. Od Imama Sadika prenosi se da je rekao:

"Allah je istaknuo dva ajeta u Svojoj Knjizi za Svoja stvorenja: da ne govore niti o jednom predmetu dok o njemu ne budu posjedovali znanje, niti da odbacuju ono što ne znaju. Allah je kazao: *Zar od njih nije uzet zavjet u Knjizi – a oni čitaju ono što je u njoj – da će o Allahu samo istinu govoriti?* (7:169) Također je rekao: *Oni su odbacili ono što nisu znali a da nisu imali pristup njegovom tumačenju* (10:39)."⁵⁷

Nažalost, previđanje ovog važnog načela dovelo je neke istraživače u prirodnim znanostima do nekih neutemeljenih poopćenja ili odbacivanja, uzrokujući tako nenadoknadiv materijalni i duhovni gubitak ljudskim društvima. Ateizam i materijalizam, koji prevladavaju u određenim akademskim krugovima, eklatantan su primjer ovakvog pogrešnog stava. Oni koji temelje svoje prosuđivanje samo na opipljivom i opazljivom nemaju pravo negirati zbilje nevidljivog i natprirodnog. Najviše što smiju jest da ne govore kada su te stvari u pitanju.

Istraživači moraju uvijek imati na umu savjet koji je dao Ibn Sina u svom *El-Išratu* a koji, zapravo, na predivan način razrađuje duh prethodno spomenutih kur'anskih ajeta. On kaže sljedeće:

"Odbacivanje onoga što vam nije jasno nije ništa naivnije od potvrđivanja onoga što vam nije dokazano. Ako čujete nešto što vam zvuči čudno, držite ga se

⁵⁷ Kulejmi, *El-Kafi*, sv. 1, str. 43.

osim ako nemate dokaz za njegovu nevjerovatnost, nemogućnost. Savjetuje se da takva pitanja smatrate mogućim, vjerovratnim, sve dok ne budu odbačena čvrstim dokazima.”⁵⁸

c) Površnost

Kur'an jako osuđuje one koji promatraju prirodne fenomene površno i donose svoje sudove s njima u vezi, a da ne pokušaju naći razloge i uzroke koji leže u pozadini prirodnih događaja:

I reći će: “Da smo slušali ili razmišljali, ne bismo među stanovnicima Džehennema bili!” (67:10)

...a On kažnjava one koji neće da razmisle. (10:100)

i kad pozivate na molitvu i to za podsmijeh i zabavu uzimaju, zato što su oni ljudi koji ne shvaćaju. (5:58)

Ima ih koji dolaze da te slušaju. A možeš li ti učiniti da te čuju gluhi, koji ni pameti nemaju? (10:42)

Zašto oni po svijetu ne putuju pa da srca njihova shvate ono što trebaju shvatiti i da uši njihove čuju ono što trebaju čuti. (22:46)

Oni znaju samo spoljašnju stranu života na ovome svijetu, a prema onome svijetu su ravnodušni. (30:7)

A koliko ima znamenja na nebesima i na Zemlji pored kojih prolaze, od kojih oni glave okreću! (12:105)

Na temelju sljedeća dva ajeta možemo zaključiti da fundamentalna razlika između čovjeka i tegleće stoke leži u racionalnosti; prema tome, čovjek koji ne koristi svoj razum još je manje svjestan ispravnog puta od životinja:

Najgora bića kod Allaha su oni koji su gluhi i nijemi, koji neće da shvaćaju. (8:22)

Misliš li ti da većina njih hoće da čuje ili da nastoji shvatiti? Kao stoka su oni, čak su još dalje s Pravog puta skrenuli. (25:44)

7. Ravnodušnost spram žudnje za istinom ili prihvatanjem istine

Jedan od važnih faktora koji istraživača, bez obzira na kojem polju istraživanja on radio, vodi do uspjeha jeste taj da istraživač mora tragati isključivo i jedino za istinom. Kur'an časni poziva čovjeka da traži i slijedi istinu:

...koji Kur'an slušaju i slijede ono najljepše u njemu; njima je Allah na Pravi put ukazao i oni su pametni. (39:18)

Pa da li je onda dostojniji da se poštuje onaj koji na Pravi put upućuje ili onaj koji ni sam nije na Pravome putu, osim ako ga drugi na Pravi put ne uputi? (10:35)

...zar poslije istine ima išta osim zablude? Pa kuda se onda odmećete? (10:32)

Dalje, Kur'an osuđuje one koji uopće ne teže istini ili ne prihvataju je kada im se saopćava:

Oni smatraju da je laž. Istina koja im dolazi. (6:5)

⁵⁸ Ibn Sina, *El-Israt we et-Tanbihat*, sv. 3, str. 418.

Mi vam Istinu šaljemo, ali većini vam je Istina odvratna. (43:78)

I ima li onda nepravедnijeg od onoga koji o Allahu izmišlja laži ili poriče Istinu koja mu dolazi? (29:68)

Odvratit ću od znamenja Mojih one koji se budu bez ikakva osnova na Zemlji oholili. I kakav god oni dokaz vide, neće ga vjerovati: ako vide Pravi put – neće ga kao put prihvatiti, a ako vide stranputicu – kao put će je prihvatiti. To je zato što će dokaze Naše poricati i što će prema njima ravnodušni biti. (7:146)

U svjetlu časnih ajeta koji slijede, dolazimo do zaključka da su Božiji ajeti poučni samo za ljude koji gorljivo slušaju i razmišljaju o onome što čuju i, konačno, prihvataju ono što je ispravno:

Jedan od dokaza Njegovih je san vaš noću i danju, i nastojanje vaše da steknete nešto iz obilja Njegova; to su, zaista, pouke za ljude koji čuju. (30:23)

Allah vodu s neba spušta i njome život mrtvoj zemlji vraća! To je, zaista, dokaz za ljude koji hoće da čuju. (16:65)

8. Vodiče u razumijevanju prirode

Već smo rekli kako Kur'an nije knjiga prirodnih znanosti, nego knjiga upute i prosvjetljenja, te da uvijek kada se referira na prirodne fenomene, to se čini s namjerom da putem njih uputi čovjeka. Također smo objasnili da je Bog obdario čovjeka umskim sposobnostima, tako da vlastitim nastojanjima i uz Božiju pomoć može postepeno doći do razumijevanja univerzuma, kao i sebe samoga, i na taj način približiti se Stvoritelju univerzuma. Iz sljedećih ajeta:

Mi tebi objavljujemo Knjigu kao objašnjenje za sve i kao uputu i milost i radosnu vijest za one koji jedino u Njega vjeruju (16:89);

U Knjizi Mi nismo ništa izostavili (6:38);

da se zaključiti da Kur'an igra ulogu vodiča ljudskih bića u svim oblastima i fazama njihovog života. Prema tome, prirodno je očekivati da je iz Kur'ana moguće izvući principe, odnosno vodiče za istraživanja koja se provode u prirodnim znanostima. Izvođenjem iz Kur'ana vjerujemo da, pored logičkih načela, kao što je načelo neproturječnosti, sljedeća načela također moramo koristiti kao vodiče u znanstvenom istraživanju.

1) Vjerovanje u načelo Božije Jednoće (Tevhid)

U skladu s kur'anskim ajetima, Bog je jedini Tvorac i Vladar cjelokupnog univerzuma. Sve izvire, odnosno potječe iz Njega i sve se vraća Njemu. Sva stvorenja slave Allaha, budući da je svrha stvaranja čovjeka njegovo približavanje Allahu kroz obožavanje Njega:

Džine i ljude sam stvorio samo zato da Mi se klanjaju. (51:56)

Stoga, svaki korak koji poduzmemo mora biti usmjeren ka stjecanju Njegovog priznanja i približavanju Svemogućem. Težnja za otkrivanjem prirode i njenih tajni nije izuzetak ovome pravilu. Uočavanju veličanstvenosti u Božijim djelima i iskorištavanju mogućnosti koje leže u njima kako bi čovjek postigao vječnu sreću mora se dati prioritet.

Kur'an ne odobrava one spoznaje koje za cilj imaju jedino zadovoljavanje vlastite radoznalosti. Na putu stjecanja razumijevanja prirode ne smijemo se baviti sredstvima

a zaboravljati konačni Cilj. Ako istraživač dođe do spoznaje da je Bog beskonačan u svakom pogledu, njegova pozornost na ovaj beskonačni izvor omogućit će mu napredak bez prepreke i bit će u stanju otkriti sve više i više o veličanstvenosti kreacije. Ovo je najpouzdaniji put postizanja bliskosti s Tvorcem univerzuma.

Razumijevanje prirode mora nas voditi putem koji je prešao poslanik Ibrahim, a.s., tj. krenuti od početka uzročno-posljedičnog lanca i dospjeti do samoga Kraja – Gospodara univerzuma.

I kad nastupi noć, on ugleda zvijezdu i reče: "Ovo je Gospodar moj!" A pošto zađe, reče: "Ne volim one koji zalaze!" A kad ugleda Mjesec kako izlazi, reče: "Ovo je Gospodar moj!" A pošto zađe, on reče: "Ako me Gospodar moj na Pravi put ne uputi, bit ću, sigurno, jedan od onih koji su zalutali." A kad ugleda Sunce kako se rađa, on uzviknu: "Ovo je Gospodar moj, ovo je najveće!" – A pošto zađe, on reče: "Narode moj, ja nemam ništa s tim što vi Njemu druge ravnim smatrate! Ja okrećem lice svoje, kao pravi vjernik, prema Onome koji je nebesa i Zemlju stvorio, ja nisam od onih koji Njemu druge ravnim smatraju!" (6:76-79)

Kao rezultat, Ibrahim, a.s., došao je do viđenja duhovne dimenzije nebesa i Zemlje:

I Mi pokazasmo Ibrahimu carstvo nebesa i Zemlje da bi čvrsto vjerovao. (6:75)

I upravo je ovo put koji bi trebali svi istraživači slijediti:

I zašto oni ne promisle o carstvu nebesa i Zemlje i o svemu onome što je On stvorio? (7:185)

Čvrsta vjera u monoteizam opskrbljuje istraživača znanstvenika sveobuhvatnim viđenjem prirode i on je više ne promatra kao neki skup zasebnih, pojedinačnih elemenata; ne, on promatra njihove međusobne povezanosti i njihov zajednički izvor. On vidi jedinstvo iza mnogostrukosti. Iskustva bivših generacija pokazuju da su učenjaci u prošlosti uvijek nastojali naći model pomoću kojeg bi bili u stanju opisati cjelokupnu prirodu. Grci su tako davali svoja objašnjenja cjelokupnog univerzuma. U islamskim zemljama, također, različite škole nastojale su na različite načine otkriti shemu, ideal, putem kojeg bi stavili u međusobne odnose i veze različite komponente prirode.

Nakon renesanse Newton je nastojao objasniti nebeska i zemaljska kretanja uz pomoć niza zakona. Zatim je Einstein pokušao otići korak dalje od Newtona u pogledu spornih pitanja koja se tiču prirode. I posljednjih godina, također, najveći trud teoretskih fizičara upravo je ulagan u nastojanje da izvedu sve prirodne sile iz jednog jedinog izvora. U svim ovim fazama prilično je očigledno da su znanstvenici nastojali i nastoje naći prikladne sheme, odnosno regularnosti uz pomoć kojih bi mogli interpretirati prirodne fenomene. Pri tome nastoje poopćiti rezultate pojedinačnih eksperimenata provedenih na Zemlji i primijeniti ih na cjelokupni fizički svijet.

Ovakav karakter traženja jedinstva primjetan je među svim znanstvenicima, bilo materijalistima bilo nematerijalistima, i čini se da im je svojstven. Razlika između ove dvije skupine leži u tome što se oni prvi zaustavljaju čim dođu do pojavnoga, dok drugi traže Koordinatora ovog usklađenog sistema. Navodimo ovdje dva časna ajeta iz Kur'ana: prvi se odnosi na prvu skupinu, a drugi nam otkriva pristup druge skupine:

"Postoji samo naš život zemaljski, živimo i umiremo, jedino nas vrijeme uništi" – govore oni. A oni o tome baš ništa ne znaju, oni samo nagađaju. (45:24)

On je mudro nebesa i Zemlju stvorio; neka je On vrlo visoko iznad onih koje Njemu ravnim smatraju! (16:3)

Važna tačka, koju Kur'an jako naglašava, jeste postojanje reda u prirodnim fenomenima, sklada, među različitim elementima prirode i svrhovitosti u prirodi:

...u Njega sve ima mjeru. (13:8)

...koji je sve stvorio i kako treba uredio! (25:2)

...ti u onome što Milostivi stvara ne vidiš nikakva nesklada, pa ponovo pogledaj vidiš li ikakav nedostatak. (67:3)

On je Sunce izvorom svjetlosti učinio, a Mjesec sjajnim i položaje mu odredio da biste znali broj godina i računanje. – Allah je to mudro stvorio. – On potanko izlaže dokaze ljudima koji razumiju. (10:5)

Postojanje ovog reda i plana ističe se kao znak monoteizma, jedinstva Svemogućeg:

Da Zemljom i nebesima upravljaju drugi bogovi, a ne Allah, poremetili bi se. (21:22)

...i s Njim nema drugog boga! Inače, svaki bi bog, s onim što je stvorio – radio što bi htio, i jedan drugog bi pobjeđivao. – Hvaljen neka je Allah koji je daleko od onoga što oni iznose. (23:91)

...to je Allahovo djelo Koji je sve savršeno stvorio. (27:88)

Vjerovanje u ovo načelo važan je faktor poticanja učenjaka u njihovom nastojanju otkrivanja zakona prirode. Načelno, svaki pokušaj da se otkriju međusobne veze i odnosi u različitim aspektima prirode, a da se pri tome negira postojanje reda, poretka i plana, bio bi jalov, s obzirom na to da ne bi mogao imati univerzalnu valjanost, već bi ostao lokalni i privremeni.

Vjerovanje u ovaj princip omogućava nam shvatiti da kad god ne uspijemo naći red u prirodnom fenomenu kojeg istražujemo i izučavamo, to je posljedica nedostataka našeg znanja prije nego postojanje nereda ili slučajnosti u prirodi. U ranim godinama druge četvrtine dvadesetog stoljeća, kada se na sceni počela pojavljivati kvantna mehanika, neki od pionira teoretske fizike odbacili su ideju postojanja reda u domeni atomskog. Einstein, iako nije dao uspješnu teoriju kao odgovor, uspio je odbaciti ovakvo mišljenje oslanjajući se na načelo reda i poretka u prirodi. U svom pismu koje je uputio Bornu decembra 1926. godine stoji:

“Kvantna mehanika zasigurno je impozantna. Ali neki unutarnji glas mi govori da to još uvijek nije prava stvar. Ta teorija govori zaista mnogo, ali nas u stvarnosti ne približava ništa više tajnama staroga. U svakom slučaju, uvjeren sam da se on ne kocka.”⁵⁹

U drugom pismu Bornu, iz septembra 1944. godine, on piše:

“Postali smo antipodi u našim znanstvenim očekivanjima. Ti vjeruješ u Boga koji se kocka, a ja u potpuni red i zakon u svijetu koji objektivno egzistira i kojeg ja, na jedan krajnje spekulativan način, nastojim dokučiti. U ovo ja čvrsto vjerujem, ali se nadam da će neko otkriti realniji način ili, prije bi se reklo, više opipljivu osnovu, nego što sam ja imao sreće da otkrijem. Čak me i ogroman inicijalni uspjeh kvantne teorije ne navodi da vjerujem u fundamentalnu slučajnost, iako sam potpuno svjestan da naše mlađe kolege interpretiraju ovo kao posljedicu senilnosti. Nema sumnje da će doći dan kada ćemo vidjeti čiji je instinktivni stav bio ispravan.”⁶⁰

⁵⁹ Einstein, *A Centenary Volume*, ed. A. P. French, str. 275.

⁶⁰ Ibid.

Unatoč njihovom nevjerovanju u monoteizam, neki filozofi vjeruju u egzistenciju reda u prirodi. Međutim, s našeg stanovišta, red, jedinstvo i koordiniranost u prirodi mogu se objasniti jedino kroz načelo monoteizma (Božije Jednoće).

Još jedan zaključak koji se da izvesti iz načela monoteizma jest taj da istraživač, promatrajući odnos između različitih aspekata prirode, nalazi jedinstvo među različitim granama znanosti i uzima svaku od njih kao opis jedne dimenzije cjelokupne zbilje i, prema tome, ne odbacuje ni jednu od njih na osnovu vlastite nepućenosti u nju.

2) Vjerovanje u zbilju vanjskoga svijeta

S kur'anaskog stanovišta, postoji realan vanjski svijet, neovisan o našem umu:

Na Zemlji su dokazi za one koji čvrsto vjeruju, a i u vama samima – zar ne vidite? (51:20-21)

Stvaranje nebesa i Zemlje je, sigurno, veće nego stvaranje roda ljudskog, ali većina ljudi ne zna. (40:57)

Neka je hvaljen Onaj koji u svemu stvara pol: u onome što iz zemlje niče, u njima samima, i u onome što oni ne znaju! (36:36)

Onaj koji vam je Zemlju kolijevkom učinio i po njoj vam prolaze stvorio, da stignete kuda naumite; Onaj koji s neba s mjerom spušta vodu, pomoću koje u život vraćamo mrtve predjele – tako ćete i vi biti oživljeni; Onaj koji stvara stvorenja svake vrste i daje vam lađe i kamile da putujete. (43:10-12)

Allah vas iz trbuha majki vaših izvodi, vi ništa ne znate, i daje vam sluh i vid i razum. (16:78)

Ajeti poput:

I pomislio bi da su budni, ali oni su spavali; i Mi smo ih prevrtali sad na desnu, sad na lijevu stranu, a pas njihov, opruženih prednjih šapa, na ulazu je ležao; da si ih vidio, od njih bi pobjegao i strah bi te uhvatio (18:18);

Ti vidiš planine i misliš da su nepomične, a one promiču kao što promiču oblaci (27:88);
Većina njih slijedi samo pretpostavke; ali pretpostavke nisu nimalo od koristi Istini (10:36);

ukazuju da postoje i druge zbilje mimo i neovisno o našim umovima. Ako naša umska slika određenih objekata ne odgovara vanjskoj zbilji, onda naša umska slika nije ništa više do fantazija ili mašta, koja nas ne može odvesti do zbilje.

Štaviše, da ne postoji vanjski svijet, Kur'an ne bi tako naglašeno preporučivao izučavanje prirode:

Reci: "Putujte po svijetu da vidite šta je On ni iz čega stvorio." (29:20)

I zašto oni ne promisle o carstvu nebesa i Zemlje i o svemu onome što je On stvorio. (7:185)

Vjerovanje u zbilju vanjskoga svijeta predstavlja osnovu cjelokupnog istraživanja empirijskih znanosti i bez njega svako znanstveno istraživanje bilo bi samo umska vježba. Kako to Einstein kaže u svom komemorativnom radu o Maxwellu:

"Vjerovanje u vanjski svijet neovisan o subjektu koji ga percipira predstavlja osnovu svih prirodnih znanosti."⁶¹

⁶¹ Albert Einstein, *Ideas and Opinions*, prijevod Sonja Bargman, New York, Crown Publications, Inc., str. 266.

3) Vjerovanje u metafizičku zbilju i ograničenost ljudskog znanja

Kur'an nas podučava određenim principima s tim u vezi:

- a) Ljudsko znanje je ograničeno

A vama je dato samo malo znanja. (17:85)

Neka je hvaljen Onaj koji u svemu stvara pol: u onome što iz zemlje niče, u njima samima, i u onome što oni ne znaju! (36:36)

...i konje, i mazge, i magarce – da ih jašete, i kao ukras – a stvorit će i ono što ne znate. (16:8)

- b) Postoji veoma mnogo stvari kojima nemamo pristup putem naših osjetila

A Ja se kunem onim što vidite i onim što ne vidite. (69:38-39)

Allah je nebesa, vidite ih, bez stupova podigao, i onda svemirom zavladao. (13:2)

- c) Moramo vjerovati u skriveno, tj. u natprirodne zbilje62

Onima koji u nevidljivi svijet budu vjerovali i molitvu obavljali i udjeljivali dio od onoga što im Mi budemo davali. (2:3)

Vjera u ograničenost ljudskog znanja i u metafizičke zbilje vodi nas do sljedećih zaključaka:

1. Ne smijemo ograničavati naše umske aktivnosti samo na osjetilnu pozornicu.
2. Nikada ne smijemo pomisliti da smo otkrili sve što se imalo otkriti. Naravno, ovo nikako ne znači da čovjek nije u stanju otkriti nikakve istine u svijetu, ali ne smijemo nikada tvrditi da smo stekli potpuno razumijevanje prirodnog fenomena u datom trenutku. Sejjid Kutb u svojoj interpretaciji trećeg ajeta sure Bekara kaže:

“Vjerovanje u neviđeno prag je preko kojeg čovjek prelazi, prag preko kojeg prelazi stupanj životinje koja spoznaje samo osjetilima, prelazi na razinu čovjeka koji shvaća i zna da je Postojanje – Bitak, daleko veće i sveobuhvatnije od tog malog, ograničenog prostora koji se spoznaje osjetilima ili tehničkim sredstvima, koja su, ustvari, produžetak osjetila. Taj prelazak s razine životinje na stupanj čovjeka ima dalekosežni utjecaj u čovjekovoj spoznaji cjelokupne istine Postojanja – Bitka, Istine njegovog osobnog postojanja, Istine moći iz koje izrasta ovo Postojanje i Istine osjećaja moći i rasporeda u svemiru i van svemira istovremeno. Ovaj stupanj utječe i na život čovjeka na Zemlji, jer onaj koji živi u skućenom kutku i koji spoznaje samo preko osjetila nije kao onaj koji živi u velikom kosmosu kojeg spoznaje intuitivno i svojom providnošću prima Njegove odjeke i sugestije u dubini svoje duše, shvaća da je njegovo dosezanje i prostorno i vremenski veće od onoga što može spoznati svijest čovjeka u njegovom kratkom životu, spoznaje da je Njegovo javno i tajno izvan univerzuma, Istina koja je veća od samog univerzuma. Ta Istina iz koje je proistekao i sam kosmos, to je istina Božijeg Bića, Koje ne može spoznati osjetilo vida, niti obuhvatiti čovjekov razum.

Tada biva zaštićena intelektualna moć čije je područje ograničeno da ne dođe do rasula, komadanja i bavljenja onim za što nije stvorena, niti joj je darovana sposobnost da to spozna, niti ima šta naći u tome.”⁶³

⁶² Allame Tabatabajji, *El-Mizan*, sv. 1, str. 45-46.

⁶³ Sejjid Kutb, *U okrilju Kur'ana*, Sarajevo, 1996, sv. 1, str. 43-44.

4) Vjerovanje u načelo opće kauzalnosti

Načelo kauzalnosti kaže da svaki događaj zahtijeva neki uzrok. Ovo načelo ima dvije važne posljedice:

- a) *Načelo determinizma*: Svaki uzrok zahtijeva posljedicu, a bez uzroka nije moguće imati posljedicu.
- b) *Načelo uniformnosti prirode*: Slični uzroci povlače za sobom slične posljedice.

Ove dvije posljedice nerazdvojne su od načela opće uzročnosti, a svako njihovo narušavanje predstavljat će i narušavanje principa opće kauzalnosti.⁶⁴

Nakon ovog kratkog uvoda, želimo pokazati da Kur'an priznaje načelo opće kauzalnosti:

- a) U Kur'anu nailazimo na veliki broj ajeta koji govore o nepromjenljivim formama (sunnet) Allahovim u univerzumu:

...jer tako je bilo sa svima onima koji su poslanike protjerali, koje smo prije tebe poslali, i ni ti nećeš naići na odstupanje od zakona Našeg. (17:77)

...prema Allahovom zakonu koji je vrijedio za one koji su bili i nestali! A ti nećeš u Allahovu zakonu izmjene naći. (33:62)

Vjeroovjesniku nije teško da čini ono što mu Allah odredi jer takav je bio Allahov propis i za one koji su prije bili i nestali – a Allahova zapovijed je odredba konačna – (33:38)

Allah želi da vam objasni i da vas putevima kojima su išli oni prije vas uputi, i da vam oprosti. – A Allah sve zna i mudar je. (4:26)

Nalazimo veliki broj ovih formi, shema, postupaka i u samome Kur'anu:

...Allah neće izmijeniti jedan narod dok on sam sebe ne izmijeni. (13:11)

Kad hoćemo jedan grad uništiti, onima koji su u njemu na raskoš navikli prepuštimo da se razvratu odaju i da tako zasluže kaznu, pa ga onda do temelja razrušimo. (17:16)

Allah obećava da će one među vama koji budu vjerovali i dobra djela činili sigurno namjesnicima na Zemlji postaviti. (24:55)

I ne gubite hrabrost i ne žalostite se; vi ćete pobijediti ako budete pravi vjernici. (3:139)

Gospodar tvoj nije nikada nepravedno uništavao sela i gradove ako su stanovnici njihovi bili dobri. (11:117)

...a spletke će pogoditi upravo one koji se njima služe. Zar oni mogu očekivati nešto drugo već ono što je zadesilo narode drevne? U Allahovim zakonima ti nikad nećeš naći promjene, u Allahovim zakonima ti nećeš naći odstupanja. (35:43)

- b) Neki kur'anski ajeti ukazuju a to da su i kreacija ali i tokovi događaja u prirodi definirani izvjesnom mjerom, i da svako prirodno biće također ima konačan i tačno određen životni vijek:

Sunce i Mjesec utvrđenim putanjama plove. (55:5)

I ne postoji ništa čije riznice ne posjedujemo, a od toga Mi dajemo samo onoliko koliko je potrebno. (15:21)

⁶⁴ Allame Tabatabaji, *Usul-e felsefa*, sv. 3, str. 183, Motahharijeva fusnota.

...u Njega sve ima mjeru. (13:8)

A zašto ne razmisle sami o sebi? Allah je stvorio nebesa i Zemlju i ono što je između njih – s ciljem i do roka određenog. A mnogi ljudi ne vjeruju da će pred Gospodara svoga doista izaći. (30:8)

- c) Neki ajeti spominju mehanizme, kao i poseban tok određenih događaja u prirodi:

Mi čovjeka od biti zemlje stvaramo, zatim ga kao kap sjemena na sigurno mjesto stavljamo. (23:12-13)

...koji s neba spušta kišu i čini da s njom rastu plodovi, hrana za vas. (2:22)

“Allah čini da Sunce izlazi s istoka” – reče Ibrahim – “pa učini ti da grane sa zapada!” (2:258)

I Sunce se kreće do svoje određene granice, to je odredba Silnoga i Sveznajućeg. I Mjesecu smo odredili položaje; i on se uvijek ponovo vraća kao stari savijeni palmin prut. Nit’ Sunce može Mjesec dostići nit’ noć dan prestići, svi oni u svemiru plove. (36:38-40)

- d) Neki ajeti govore o ulozi određenih posrednih uzroka u pojavljivanju nekih događaja:

...i protiv njih jata ptica poslao, Koje su na njih grumenje od gline pečene bacale. (105:3-4)

Allah vodu s neba spušta i njome život mrtvoj zemlji vraća! (16:65)

A od plodova palmi i loze pripremate piće i hranu prijatnu. (16:67)

Mi šaljemo vjetrove da oploduju. (15:22)

Borite se protiv njih! Allah će ih rukama vašim kazniti i poniziti, a vas će protiv njih pomoći, i grudi vjernika zaliječiti. (9:14)

Ovi ajeti pokazuju da određeni, tačno utvrđeni zakoni vladaju univerzumom. Ovo, međutim, ima smisla samo ako prihvatamo validnost principa opće kauzalnosti. U tom slučaju, svaki događaj zauzima svoje utvrđeno mjesto, tj. svaki događaj se pojavljuje i realizira pod jasno određenim uvjetima i u određeno vrijeme i na određenom mjestu. Ovo ne implicira da su događaji neovisni o Volji Svemogućega i redu kojeg je ustanovio, nego samo znači da se u ovom sistemu sve realizira Božijom Voljom, ali posebnim kanalima. Ajeti sljedećeg tipa potvrđuju ovo gledište:

U plodnom predjelu raste bilje voljom Gospodara njegova, a u neploidnom tek s mukom. Eto, tako Mi, na razne načine, ponavljamo dokaze ljudima koji zahvaljuju. (7:58)

...A od Allaha vam dolazi svjetlost i Knjiga jasna kojom Allah upućuje na puteve spasa one koji nastoje steći zadovoljstvo Njegovo i izvodi ih, po volji Svojoj, iz tmina na svjetlo i na Pravi put im ukazuje. (5:15-16)

Prvi ajet ukazuje na to da, iako je Božija volja nužna za rast biljaka, i prikladnost tla također je jedan od uvjeta. Ne može svaka vrsta biljke uspijevati na svakom zemljištu. Uz prikladnost zemlje Bog čini mogućim da biljka uspijeva i raste.

Također se može izvesti zaključak iz 15. i 16. ajeta sure *El-Maida* da će samo oni koji traže Božije zadovoljstvo doživjeti Njegovu uputu kroz Kur’an.

Neki poznati muslimanski teolozi, posebice oni ešarijske škole, na osnovu ajeta poput:

Reci: “Allah je stvoritelj svega i On je Jedini i Svemoćni” (13:16);

Allah stvara i vas i ono što napravite? (37:96);

Samo On stvara i upravlja! (7:54);

Allahu pripada sve! (13:31);

Kažite vi Meni: šta biva s onim što posijete? Da li mu vi dajete snagu da niče, ili to Mi činimo? (56:63-64);

a koji stvaranje i upravljanje univerzumom pripisuju Allahu, te ajeta poput:

“O vatro” – rekosmo Mi – “postani bladna, i spas Ibrahimu!” (21:69);

koji ukazuju na mogućnost čuda, odbacili su zakon uzročnosti u fizičkom svijetu i smatrali su da fizička sredstva, kanali, nemaju nikakvu ulogu u realizaciji fenomena. Uzrok pojavljivanja bilo čega jest Božija volja, a Božiji način je da stvara ono što zovemo posljedica nakon onoga što zovemo uzrok, bez ikakve veze među njima koja bi zahtijevala da posljedica nužno slijedi nakon uzroka. Oni kažu: “Nije vatra to što uzrokuje da pamuk gori; ne, to je Allah koji čini da pamuk gori i pretvara ga u pepeo i, naravno, ako Bog to ne želi da se desi, vatra neće sagorjeti pamuk. El-Gazali, glavni predstavnik ešarizma, u svom djelu *Tehafut el-felasifa (Nekoherentnost filozofa)* kaže:

“Prema našem mišljenju, veza između onoga što se obično uzima da je uzrok i onoga za što se vjeruje da je posljedica nije nužne prirode (nije nužna veza). U slučaju dvije stvari koje nisu identične i kod kojih afirmacija ili negacija jedne nije implicirana afirmacijom ili negacijom druge, niti egzistencija niti neegzistencija jedne ne pretpostavlja egzistenciju ili neegzistenciju druge. Naprimjer, utoljavanje žeđi ne implicira pijenje vode, niti sitost implicira hranjenje, niti gorenje implicira dodir s vatrom, niti svjetlost izlazak Sunca, niti obezglavljivanje smrt, niti oporavak uzimanje lijekova, niti astronomija znanosti i zanate. Jer, sve veze među ovim stvarima zasnovane su na prethodnoj moći Božijoj da ih stvara jedne za drugima, iako ne zbog toga što je ta veza nužna sama po sebi i ne može se raskinuti. Upravo suprotno, u Božijoj je moći da stvara sitost bez hranjenja ili smrt bez obezglavljivanja, a to vrijedi i za sve druge veze. Filozofi, međutim, negiraju ovu mogućnost i tvrde da je nemoguće ispitati sve nebrojene veze, pa ćemo uzeti jedan primjer, sagorijevanje pamuka usljed kontakta s vatrom; jer mi smatramo da je moguće da dođe do kontakta a da pri tome ne dođe do sagorijevanja, kao i to da je moguće da se pamuk pretvori u pepeo bez kontakta s vatrom, iako filozofi negiraju ovakvu mogućnost.

Bog je taj koji je učinio da pamuk gori i postaje pepeo ili posredstvom meleka ili bez njihovog posredovanja. Međutim, vatra je mrtvo tijelo koje samo po sebi ne djeluje, pa koji je onda dokaz da je ona agens? Uistinu, filozofi nemaju drugog dokaza osim opažanja sagorijevanja, kada postoji kontakt s vatrom, ali opažanje dokazuje samo istovremenost ali ne i uzročnost i, u stvarnosti, ne postoji drugi uzrok mimo Boga.”⁶⁵

Ova teorija ukorijenjena je u ideji prema kojoj prihvatanje nužne, odlučne naredbe u svijetu stvorenog zahtijeva negiranje Božije moći. Muslimanski filozofi odbacili su ešarijsko stajalište i zastupaju sljedeće stanovište:

- a) Koincidencija dva uzroka koji operiraju nad jednim jedinim objektom nemoguća je samo kada ta dva uzroka operiraju transverzalno, dok je longitudinalno operiranje dva uzroka na istom objektu potpuno moguće i dopušteno.⁶⁶ Ako vjerujemo u longitudinalni sistem uzroka, možemo svako pojavljivanje bilo čega povezati s Bogom; jer On daje egzistenciju svemu. Međutim, ova emanacija, ovo izviranje, odvija se posebnim kanalima. To je razlog zbog kojeg Bog pridružuje upravljanje stvarima, događajima, pojavama itd., nekada Sebi a nekada melecima:

On upravlja svima, od neba do Zemlje. (32:5)

...i sređuju ono što nije sređeno. (79:5)

⁶⁵ Ebu Hamid el-Gazali, *Tehafut el-Felasifa*, str. 234-240.

⁶⁶ Allame Tabatabaji, *El-Mizan*, sv. 7, str. 298.

I uzimanje duša nekada pripisuje Sebi, a nekada melecima:

Allah uzima duše u času njihove smrti. (39:42)

Reci: "Melek smrti, koji vam je za to određen, duše će vam uzeti." (32:11)

- b) U slučaju materijalnih tijela, ono što se obično zove uzrokom nije djelatni uzrok nego posrednički ili pripremni uzrok, koji priprema podlogu za Božije blago. Ovi uzroci su materijalistički i pripremni zahtjevi da bi se neki događaj desio, i nekada se interpretiraju kao transverzalni sistem uzroka. Dakle, možemo reći da je Bog uzrok svemu, ali On sve čini pod određenim uvjetima i određenim načinima; naravno, svi ovi načini i uvjeti su i sami stvoreni od strane samog Svevišnjeg. Mulla Sadra Širazi objašnjava stajalište muslimanskih filozofa na sljedeći način: "Druga skupina filozofa i neki od najboljih učenjaka naše imamijske škole kažu da predmeti variraju po svom prihvatanju egzistencije od Ishodišta. Neki uopće ne dolaze u egzistenciju osim ako im ne prethodi neko drugo biće, isto kao što akcidentima prethodi supstanca. Prema tome, Tvorac čija moć je neograničena, daruje egzistenciju u skladu s mogućnostima kroz specifičan red i poredak i uzimajući u obzir njezine različite mogućnosti. Neka egzistencija dolazi izravno od Njega, a neka kroz jedan ili više posredničkih kanala. U konačnici, ništa ne može doći u egzistenciju dok se njegov način, sredstva i preduvjeti ne realiziraju. Sam Bog je Uzrok bez uzroka. Zahtjevi za postojanjem nisu rezultat nedostataka u moći Svemogućega, nego su posljedica slabosti primaoca emanacije. Kako je moguće zamisliti bilo kakvu potrebu ili nedostatak kod Tvorca, kad sva sredstva i načini potječu od Njega? Prema tome, Uzvišeni Bog ne treba nikakvu pomoć u kreaciji bilo čega."⁶⁷

Prema tome, ajeti sljedećeg tipa:

Kažite vi Meni: šta biva s onim što posijete? Da li mu vi dajete snagu da niče, ili to Mi činimo? Ako hoćemo, možemo ga u suho rastinje pretvoriti, pa biste se snebivali: "Mi smo, doista, oštećeni, čak smo svega lišeni!" Kažite vi Meni: vodu koju pijete – da li je vi ili Mi iz oblaka spuštamo? Ako želimo, možemo je slanom učiniti – pa zašto niste zahvalni? (56:63-70);

koji su korišteni kao osnova za izvođenje bilo kakvih zaključaka imama Fahrudina Razija⁶⁸, u odbacivanju kauzalnog sistema ne ukazuju na negaciju posredničkih sredstava u pojavljivanju prirodnih fenomena, ali ukazuju da ne smijemo stati na kanalima emanacije i da ne smijemo biti nesvjesni glavnog uzroka koji je Vladar cijelog univerzuma, Davalac života svemu i Onaj Koji je na samom početku longitudinalnog sistema svih uzroka, niti smijemo misliti da su oni samoaktivirajući. Kako to dr. Behešti kaže: "Činjenica je da Kur'an časni želi čovjeka uputiti od jednog kraja užeta, tj. osjetilnog, do drugog kraja užeta, a to je Allah. On ne želi od čovjeka da stane na nekim posredničkim uzrocima i tako ne uspije doći do svog Ishodišta. U svim ajetima nailazimo na glas koji kaže: 'Budi na oprezu, dok izučavaš ovaj svijet pazi da se ne oklizneš i upadneš u jamu; obrati pozornost na to da ne ispustiš uže; ne dozvoli da se utopiš u svijetu materije i kontingentoga.' Istina je da u slučaju zemljoradnje činimo pripreme, a tako i treba, ali ne smijemo nijednog trenutka pomisliti da je uže u potpunosti u našim rukama. Zar ne vidimo da u određenim trenucima zelene mladice iznenada umiru i nestaju i pored maksimalne brige i uz sve moderne i stare mjere koje koristimo? Prema tome, mi, sa svim sredstvima koja nam stoje na raspolaganju, previše

⁶⁷ Mulla Sadra Širazi, *Asfar*, sv. 6, str. 371.

⁶⁸ Fahrudin Razi, *Et-Tefsir el-Kebir*, sv. 2, str. 110-111; sv. 14, str. 193-195; sv. 30, str. 53; Mulla Sadra Širazi, *Asfar*, sv. 9, str. 153-158.

smo beznačajni da imamo kraj užeta. Istina je da naša voda za piće dolazi iz oblaka, ali ne dopustimo našem oštroukomu da se uzalud zadržava na oblaku govoreći da je voda u oblaku čista. Kur'an kaže: Moguće je da kiša padne, ali ta kiša može biti toliko zagađena ili gorka i neukusna da je nemoguće popiti od nje ni kapljicu; stoga, kraj užeta naše pitke vode nije u rukama oblaka, nego u rukama Sveznajućeg Mudrog Boga, Koji je stvorio oblake i stotine ili milione drugih agenasa koji funkcioniraju pod Njegovom naredbom i snabdijevaju čovjeka svježom, ukusnom vodom.⁶⁹

Također, i u slučaju natprirodnih djela (mudžiza i kerameta), razmatrajući nepromjenljivost božanskog plana, sheme u prirodi, ne nalazimo da je nužno tražiti izuzetke u zakonima prirode; jer, ako nađemo neko odstupanje od prirodnog zakona, to ne znači nužno da zakon nije valjan ili da je zakon kauzalnosti narušen. Naime, moguće je jedan zakon učiniti neučinkovitim uz pomoć drugog zakona u univerzumu. Naprimjer, ako tijelo pada usljed gravitacione sile, moguće je ovu silu neutralizirati upotrebom druge sile. Prema tome, opažanjem tijela u zraku koje lebdi ili leti a ne pada, ne smijemo odmah pretpostaviti da ne postoji nešto što zovemo zakon gravitacije (ili gravitaciona sila); umjesto toga, možemo pretpostaviti da postoji neka druga sila pored gravitacione. Morteza Motahhari to objašnjava na sljedeći način:

“Niti zakoni kreacije dopuštaju izuzetke, niti su mudžize izuzeta djela u zakonima kreacije. Ako opažamo određene promjene u shemama, idealima univerzuma, to je usljed interferencije drugih shema, mustri, uzoraka, ideala ili zakona, koji, također, imaju opću valjanost pod svojim specijalnim uvjetima. Drugim riječima, jedan zakon ne mijenja se bez utjecaja drugog zakona. U univerzumu, svi zakoni, tokovi i sheme su nepromjenljivi. Ako mrtvac oživi, onda on slijedi svoj vlastiti zakon; ako se dijete rodi bez oca – kako je slučaj sa Isaom, sinom Merjeminim, i to nije suprotno Allahovom toku ili zakonu univerzuma. Problem je taj što čovjek ne poznaje sve sheme i zakone koji vladaju univerzumom, a i ono što zna da su zakoni, u mnogim slučajevima ima pojavnost zakona, a zapravo nije pravi zakon.”⁷⁰

Nakon pojavljivanja kvantne teorije u fizici i nakon što je W. Heisenberg uveo princip neodređenosti na početku druge četvrtine 20. stoljeća, neki od utemeljitelja ove teorije negirali su postojanje kauzalnog sistema u svijetu čestica i dopustili odbacivanje načela uniformnosti prirode i načela determinizma, te dali statističko tumačenje zakonima mikrofizike. Većina fizičara, s izuzetkom nekoliko najistaknutijih kao što su Planck i Einstein, stali su iza nove teorije i manje ili više prihvatili njenu ortodokсну interpretaciju, što je situacija koju i danas imamo, iako je s vremenom broj onih koji se protive porastao.

Einstein i njegove kolege odbacile su ovu teoriju, jer naprosto nisu mogli prihvatiti da vjerovatnosti vladaju univerzumom. Prema njihovom gledištu, cilj fizike mora biti objašnjavanje svih prirodnih fenomena u skladu s apsolutnim zakonima. Razlog zbog kojeg se toliko držimo statističkih zakona je ili taj da jednostavno ne poznajemo apsolutne zakone koji čine osnovu statističkih zakona, ili taj da je bavljenje ogromnim brojem čestica jednostavno praktičnije uz pomoć statističke matematike. Kako to Einstein kaže u svom predavanju iz 1933. godine:

“Ne mogu a da ne priznam da ovoj interpretaciji pripisujem samo prolaznu važnost. Ja još uvijek vjerujem u mogućnost modela zbilje – drugim riječima, vjerujem u teoriju koja predstavlja stvari same po sebi, a ne tek vjerovatnost njihovog pojavljivanja.”⁷¹

⁶⁹ M. H. Behešti, *Gufar-e Meh*, sv. 3, str. 114.

⁷⁰ Morteza Motahhari, *Adl-e Illab*, str. 62.

⁷¹ Einstein, *A Centenary Volume*, Ed. A. P. French, str. 314.

U pismu koje je uputio Bornu aprila 1924. godine Einstein piše:

“Ne želim biti primoran napustiti strogu kauzalnost a da je prethodno nisam branio jače nego što sam to radio do sada. Ideju da elektron, koji je izložen zračenju, sam, svojom slobodnom voljom, bira ne samo svoj trenutak skoka nego i svoj smjer, držim krajnje nepodnošljivom. U tom slučaju, radije ću biti obučar ili čak zaposlenik kockarnice, nego fizičar. Zsigurno, moja nastojanja da dam opipljivu formu kvantima propala su višestruko, ali daleko od toga da sam izgubio nadu. Pa čak i ako nikada ne uspijem, uvijek ostaje utjeha da je ovaj manjak uspjeha u potpunosti do mene.”⁷²

Posljednjih godina nailazimo na muslimanske učenjake⁷³ koji nastoje oživjeti napuštenu teoriju muslimanskih teologa, navodeći kvantnu teoriju kao dokaz njihovim tvrdnjama. Kako bismo im odgovorili, citirat ćemo Diraka, koji je bio jedan od osnivača kvantne fizike. U radu iz 1979. godine on kaže:

“Čini se jasnim da sadašnja kvantna mehanika nije u svojoj konačnoj formi. Neke dodatne promjene bit će neophodne, potpuno drastične, kao što su promjene koje smo načinili pri prijelazu s Bohrovih orbita na kvantnu mehaniku. Jednog dana bit će otkrivena nova relativistička kvantna mehanika u kojoj nećemo uopće imati ovih beskonačnosti. Možda će ta nova kvantna mehanika imati determinizam onako kako je to Einstein želio. Ovaj determinizam bit će uveden samo nauštrb napuštanja nekih drugih preduvjerenja koje fizičari danas drže, a kojima se nije razumno baviti sada.

Prema tome, pod ovim uvjetima mislim da je vrlo vjerovatno, ili u svakom slučaju vrlo moguće, da će se, dugoročno gledano, ispostaviti da je Einstein ipak bio u pravu, iako trenutno fizičari moraju prihvatiti Bohrovu interpretaciju u smislu vjerovatnosti – posebno kada se bave istraživanjima.”⁷⁴

Konačno, demantirajući one koji negiraju valjanost načela kauzalnosti u oblasti atomskog i subatomskog, kažemo:

a) Ako negiramo valjanost načela kauzalnosti u svijetu atomskog i subatomskog, to bi značilo brisanje ovog načela u odnosu na svijet kao cjelinu, jer kauzalnost okuplja cjelokupan svijet. Kako to Šejh Šabestari kaže:

“Ako sklonite i najmanju česticu s njenog mjesta, cijeli svijet se urušava.”

b) Generalizacija rezultata ograničenog broja eksperimenata u formi općih zakona i znanstvenih teorija ima smisla samo u svjetlu načela kauzalnosti. Jer, prihvatanjem nečega kao zakona mi, također, prihvatamo da:

1. Svaki uzrok ima svoju posljedicu.
2. Odnos između uzroka i posljedice je nezamjenljiv.
3. Slični uzroci polučuju slične posljedice.

U praksi, niko ne može biti siguran da je uzeo u obzir apsolutno sve relevantne faktore i parametre. Prema tome, generalizacija ne može imati apsolutnu valjanost. Ovo ograničenje se, međutim, javlja usljed nedostatka informacija. U svakom slučaju, vjerujemo da vjera u postojanje apsolutnih zakona može imati smisla samo ako je načelo uniformnosti prirode valjano. Kako to Planck kaže:

“Naravno da se može reći da je i sam zakon kauzalnosti na kraju krajeva samo hipoteza. Međutim, ako i jest samo hipoteza, on nije hipoteza kao što

⁷² Einstein, *A Centenary Volume*, Ed. A. P. French, str. 275.

⁷³ Dr. Ismail R. El-Faruki, *The Causal and Telic Nature of the Universe*, rad prezentiran na Međunarodnoj konferenciji znanosti i islamske politike, novembar 1983; Fateh Ullah Khan, *God, Universe and Man*, Lahore, Wajidalis limited, 1982, str. 251-267.

⁷⁴ Ed. Harry Woolf, *Some Strangeness in the Proportion*, Addison – Wesley Publication Co., str. 65.

je većina drugih, već se radi o fundamentalnoj hipotezi jer je to postulat koji je nužan ako želimo dati smisao i značenje primjeni svih drugih hipoteza u znanstvenom istraživanju. Naime, svaka hipoteza koja ukazuje na neko definitivno pravilo pretpostavlja validnost principa kauzalnosti.⁷⁵

- c) Ispostavi li se da je načelo kauzalnosti neprimjenjivo, odnosno nevaljano, onda ništa neće biti rezultat dokaza, jer dokaz je uzrok našeg znanja željenog rezultata, a ako veza između dokaza i rezultata nije suštinska, onda dokaz i ne mora skončati rezultatom. U tom slučaju, više ništa ne bi bilo rezultat dokaza; a svaki dokaz može odvesti do svakog rezultata; i više nema razlike u tome imamo li ili nemamo dokaza. Upravo je ovo razlog zbog kojeg i oni koji odbacuju načelo kauzalnosti implicitno ga prihvataju, jer priznaju da će njihov dokaz potkopati našu vjeru u načelo kauzalnosti.⁷⁶
- d) Kako su to profesor Morteza Motahhari i dr. Bakir Sadr istakli⁷⁷, nemogućnost predviđanja u domeni atomskog i subatomskog proizlazi iz našeg neznanja determinističkih zakona koji vladaju atomskim fenomenima prije nego li neprimjenjivosti načela kauzalnosti i njegovih posljedica u svijetu atoma. A ovo neznanje je sa svoje strane posljedica ili nedostatka načina eksperimentiranja i nesavršenosti u sredstvima eksperimentiranja, ili nemjerljivosti posljedica od strane eksperimentatora prilikom eksperimentiranja. U svakom slučaju, moramo istaknuti da naš neuspjeh da otkrijemo neki uzrok ne znači njegovo nepostojanje i nemamo osnove da kažemo da je moderna znanost otkrila sve faktore u tome. Kako to Einstein kaže:

“Prema tome, činjenica da se u znanosti moramo zadovoljiti s nepotpunom slikom fizičkog univerzuma nije posljedica prirode samog univerzuma nego naše prirode.”⁷⁸

Ukratko, negiranje načela kauzalnosti predstavlja negiranje znanstvenih zakona, kao i negiranje samog zaključivanja. Znanost mora prihvatiti načelo kauzalnosti sa svim njegovim neodvojivim posljedicama, a kako bi njena egzistencija imala ikakvog smisla.

⁷⁵ Max Planck, *The New Science*, Greenwich Ed., 1954, str. 104.

⁷⁶ Ibn Rušd, *Tabafut el-Tabafut*, prijevod S. Van den Bergh, London, 1954. str. 316-319; M. Bakir Sadr, *Felsefatuna* (Beirut, 1400 H.), str. 308-309; M. H. Tabatabaji, *Usul-i Felsefa*, sv. 3, str. 217 (Motahharijeva fusnota).

⁷⁷ Allame Tabatabaji, *Usul-e felsefa*, sv. 3, str. 218, Motahharijeva fusnota; M. Bakri Sadr, *Felsefatuna*, str. 314-315.

⁷⁸ Max Planck, *The New Science*, Greenwich Ed., 1959, str. X.

Abstract

The Philosophy of Science – Qur'an's View

Mahdi Golshan

In the Holy Qur'an there are more than 750 verses in which natural phenomena are called upon and referred to. The majority of these verses call upon the study of the book of genesis and reflection of its contents. As it has been confirmed by many prominent Muslim scholars, Qur'an, however, is not a book of natural sciences, but a book of guidance and enlightenment. The reference to the natural phenomena in Qur'an aims to focus man's attention on the power and glory of the Wise Creator of the universe through research and reflection on natural phenomena and creatures, and to encourage man to yearn to be close to Him. From Qur'an's perspective, natural phenomena are signs – ayat – of the Almighty, and any kind of comprehending nature is analog to the comprehending of signs by which we gain knowledge of the Master of those signs.

Key words: philosophy of science, Qur'an, knowledge, sources of knowledge, obstacles to knowledge